

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут денної освіти

Форма навчання денна

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту

Завідувач кафедри

_____ Г.П. Скляр

„_____” _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

***На тему “ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО РОЗВИТКУ
РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ У КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ”***

***зі спеціальності 242 “Туризм”
освітня програма “Туризм” ступеня бакалавра***

Виконавець роботи Скрипаль Яна Романівна

(підпис, дата)

Науковий керівник к. геогр. н., доц. Логвин Михайло Михайлович

(підпис, дата)

ПОЛТАВА – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ	6
1.1. Релігійний туризм і паломництво як засіб виховання християнського світогляду та людської особистості	6
1.2. Зміст релігійного туризму та паломництва.....	10
1.3. Релігійний туризм і паломництво як складові духовного сенсу життя сучасного населення.....	14
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В КИЇВСЬКІ ОБЛАСТІ	23
2.1. Світові тренди в релігійному туризмі й паломництві	23
2.2. Релігійна тематика у туристичних маршрутах Київської області та м. Києва	35
2.3. Перспективні вектори функціонування релігійного туризму та паломництва у Столичному регіоні.....	48
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	55
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	66

ВСТУП

Невід’ємною складовою розвитку сучасної індустрії туризму є релігійний туризм, який покликаний виховувати у населення повагу до традицій і духовного життя різних народів. Підвищену увагу суспільства до цього виду туризму можна пояснити тривалим домінуванням у суспільстві атеїстичних уявлень та ідеологічних приписів в оцінці релігійних явищ, антирелігійною пропагандою та порушенням конституційного принципу свободи совісті. Релігійна культура українців формувалася протягом багатьох віків. Підвищений інтерес до релігії та церкви відбиває глибинну потребу нашої нації у самовизначенні, тому для молодшої української держави проблеми збереження і використання історичних традицій належать до числа найактуальніших, що обґрунтовує місце релігійного туризму на рівні суспільно важливої складової ідеології державотворення та національного відродження, робить його вагомим сегментом у системі спеціалізованого туризму на ряду з такими видами, як лікувально-оздоровчий, діловий, етнографічний та ін.

Релігійний туризм є чи не найдавнішим, якщо враховувати тут і паломництво, оскільки протягом усього історичного періоду для людей властиво відвідування і поклоніння святим місцям. На сьогоднішній день релігійний туризм набуває нової хвилі піднесення.

Україна – багатонаціональна і багатоконфесійна країна, послідовна і цілеспрямована державно-церковна політика якої відповідає міжнародному праву, захищає свободу совісті, релігійні свободи та права всіх громадян. Це створює сприятливі передумови та можливості для розвитку як вітчизняного, так і міжнародного релігійного туризму та паломництва. Українське суспільство за роки Незалежності зробило колосальний цивілізаційний прорив від атеїзму і заборони релігії, від закриття та руйнування храмів, до демократії та свободи віросповідання. Для забезпечення цього Конституційного права в Україні відроджено та заново збудовано величезну кількість храмів.

Дослідження проблем становлення та розвитку релігійного туризму

України, як окремого виду туризму, проводиться відомими туризмознавцями: О.О. Любіцевою та С. П. Романчуком [42], О. О. Бейдиком [4], Т. І. Божук [6]. Окремі аспекти релігійного туризму та паломництва розглядають у своїх працях О.О.Любіцева [42], С. П. Романчук [42], К. В. Мезенцев [53], В. О.Патійчук [58], П.Л. Яроцький [86] та інші.

Мета роботи полягає у вивченні стану розвитку і організації релігійного туризму у світі та Україні, окреслення перспектив розвитку релігійного туризму в Київській області та м. Києві, зокрема. Дана мета досягається через виконання наступних завдань:

- розкрити зміст релігійного туризму та паломництва;
- проаналізувати релігійний туризм і паломництво як засіб виховання християнського світогляду та людської особистості;
- вивчити релігійний туризм і паломництво як складові духовного сенсу життя сучасного населення і суспільства;
- оцінити світові тренди в релігійному туризмі й паломництві;
- дослідити релігійна тематика у туристичних маршрутах Київської області та м. Києва;
- оцінити перспективні вектори функціонування релігійного туризму та паломництва у Столичному регіоні (Київська область та м. Київ).

Об'єктом дослідження є організаційно-економічні процеси дослідження розвитку релігійного туризму.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та практичні аспекти дослідження розвитку релігійного туризму у світі, Україні та Київській області.

У кваліфікаційній роботі використовувалися наступні методи: загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема картографічний, абстрагування, узагальнення, аналіз і синтез, індукція й дедукція, статистичний, системний аналіз. Використовувався метод економіко-статистичного аналізу.

Інформаційною базою для підготовки кваліфікаційної роботи слугували: законодавчі та нормативно-правові акти України, що регламентують діяльність у галузі туризму, матеріали Державної служби статистики України, матеріали

Головного управління статистики у Київській області та м. Києві, наукові періодичні видання, статистичні бюлетені туристичної діяльності, актуальні електронні ресурси Інтернету.

Окремі положення кваліфікаційної роботи були апробовані та оприлюднені в матеріалах кафедрального круглого столу студентів та аспірантів “Туризм і молодь – 2023” (м. Полтава, 2023 рік).

Структурно робота складається з двох розділів, вступу, висновків, переліку інформаційних джерел, додатків. У роботі налічується 12 таблиць, 24 рисунки, 1 додаток (у ньому 1 таблиця та 1 рисунок), перелік використаних інформаційних джерел налічує 93 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

1.1. Релігійний туризм і паломництво як засіб виховання християнського світогляду та людської особистості

Кількість відвідувачів сакральних і релігійних об'єктів як у світі, так і в Україні помітно зростає за останні десятиліття. Існує реальна потреба з підготовки і реалізації сучасної сакрально-туристичної продукції: вражаючий картографічний матеріал, буклети, книг, сувеніри, відеоматеріали і т.п. Для цього необхідні ґрунтовні дослідження для збору первинної інформації про сакральні і релігійні об'єкти, святі місця [6].

Для класифікації релігійного туризму його якісними ознаками мають бути критерії. Саме на їх базі має функціонувати туристична діяльність. На рис. А.1 та 1.1.1 відображені критерії, форми і категорії для дослідження туристичних потоків у релігійному туризмі [6].

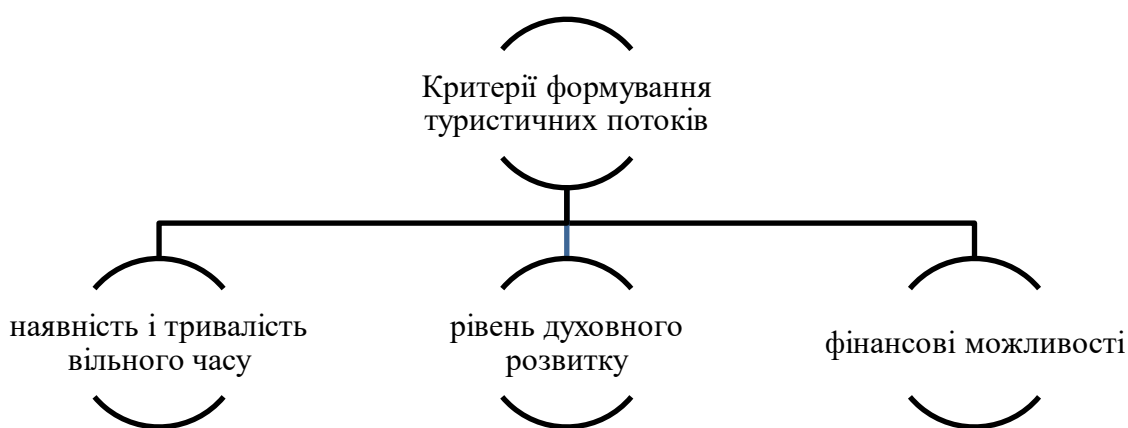

Рис. 1.1.1 Критерії формування спрямованості туристичних потоків у релігійному туризмі, за [6]

У таблиці 1.1.1 згруповано критерії функціонування релігійного туризму і

паломництва.

Таблиця 1.1.1

Блоки критеріїв функціонування релігійного туризму, за [6]

Критерій
Наявність і тривалість вільного часу
Фінансові можливості
Стан здоров'я
Територіальне охоплення
Форма участі (кількість учасників)
Засіб пересування
Рівень духовного розвитку,
Напрямок (спрямованість) туристичних потоків
Часові характеристики
Ступінь організованості
Демографічний і соціальний склад учасників подорожі
Тип маршруту

Туристичні потоки у релігійному туризмі формують наступні критерії: наявність і тривалість вільного часу, рівень духовного розвитку та фінансові можливості [6].

Головною умовою реалізації релігійного туризму чи паломництва є наявність у туристів чи паломників вільного часу. У релігійному туризмі першочерговими потребами є духовні (необхідність відвідування сакральних чи релігійних об'єктів для отримання Божої благодаті) та культурно-пізнавальні (ознайомлення із культурно-мистецькими, архітектурними та сакральними цінностями) [6].

Духовний стан населення і окремої людини впливає на відкриття і реконструкцію храмів, монастирів, організацію паломницьких поїздок; збільшується чисельність воцерковлених і зацікавлених осіб сакральними і релігійними об'єктами. Все це свідчить про зростання духовності та прагнення індивідів до християнського світогляду та християнського способу життя [6].

Духовність є важливою складовою для релігійного туризму, і особливо для паломництва. Духовність – одне з найбільш актуальних і неоднозначних понять сучасного знання людини про себе як неділимого елемента живого простору Космосу і про сам цей простір, де локалізуються людські сутнісні віднесення. Духовність, за В. П. Казначєєвим, “об’єднує межу найбільших меж

нашого знання з найбільшими межами нашого незнання”. М.А. Гуліна зазначає, що духовність у сучасному науковому розумінні набуває об’єктивної реальності як принципу нероздільності людини з живим космічним простором, а також минулого, теперішнього і майбутнього людини. Перекодоване на людську мову сприйняття цієї цілісності може бути назване духовністю [20].

Як правило, духовність має три яскраво виражених спрямованості: на себе, на колектив, на Бога. Спрямованість на внутрішнє “Я” породжує творчість, а в широкому сенсі – самоактуалізацію; спрямованість на колектив – альтруїзм, спрямованість на Бога – релігійність (рис. 1.1.2). Усі три напрями духовності невідомі тваринам, вони властиві тільки людині, тому цю фігуру можна також назвати фігурою духовності (людяності).

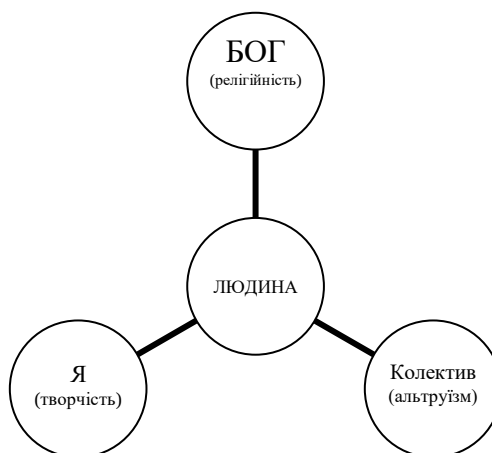

Рис. 1.1.2 Фігура духовності (людяності), за [13]

Підсумовуємо, що духовність – це спрямованість на розкриття внутрішнього людського потенціалу, що впливає на життєвий потенціал:

- творчість – різні форми духовної самоактуалізації: естетика, мораль;
- безкорислива допомога оточуючим;
- прагнення до залучення до моральної чистоти, до Бога.

Тобто, духовність це внутрішній стан людини, яка прагне до постійного вдосконалення та до переважання нематеріальних (духовних, моральних, етичних) цінностей над матеріальними [13]. У релігійному і традиційному філософському розумінні дух, духовність означає досягнення людиною вищого рівня усвідомлення свого внутрішнього стану і оточуючого світу. Саме цього

стану можна досягти завдяки релігійному туризму та паломництву.

Фінансове благополуччя завжди було визначальним у туристичних поїздках.

Стан здоров'я може бути і критерієм туристичної мандрівки і мотивацією, як потреба для його покращення через релігійний туризм чи паломництво [6].

Досягнення і знаходження вищої духовності – головна мета людської життєдіяльності. Духовність управляє не тільки інтелектом людини, але і є основою його психічного і фізичного здоров'я [49, с. 15]. Матеріальний добробут не рятує населення від тяжких хвороб і душевних розладів. Людина повинна знати, розуміти і виконувати Божественні Закони.

Фома Аквінський відмічав, що пізнання духовних речей і, зокрема, Бога тільки “за допомогою розуму досягається набагато пізніше, не всіма і з численними домішками помилок”. Духовне життя і духовний досвід перважає наш розум і здоровий глузд. Якщо ми хочемо, щоб наше духовне життя розвивалось, необхідно докладати щось більше, ніж просто людські зусилля. Духовне бачення обмежене межами нашого розуміння. Мудрість наділяє людину щирістю і цілеспрямованістю, збагачує розумінням підвищує її відповідальність за духовну якість життя. Вона дозволяє усвідомити корінь людських проблем і покращити атмосферу духовного життя, дає основні ключі до розуміння багатоскладної реальності людини і світу [1].

Таким чином, у параграфі було розглянуто критерії та форми релігійного туризму з позицій формування туристичних потоків, як у світовому масштабі, так і на рівні нашої країни.

У наступному параграфі буде розкрито зміст релігійного туризму та паломництва.

1.2. Зміст релігійного туризму та паломництва

З давніх часів у суспільстві існували подорожі заради запопадливості та релігійної відданості. Таким чином, релігійний туризм починається з того моменту, як люди розпочинають подорож з питання змісту віри. Воно починається з релігійного прояву – паломництва, де паломника вважають туристом з релігійною мотивацією. У широкому значенні релігійний туризм – це будь-яка поїздка, мотивована виключно чи частково релігійними причинами. Проте релігійні питання не єдині, які хвилюють відвідувачів релігійних об'єктів чи заходів, і їх мотивація складається з релігійних, культурних, традиційних, духовних та ландшафтних моделей, які часто взаємодіють у намірі та рішенні вирушити у подорож. Це означає, що за останні десятиліття традиційні місця паломництва також стали туристичними об'єктами багатофункціонального характеру, які вітають тих, хто керується релігійними переконаннями та тих, хто цікавиться їхньою історичною спадщиною чи архітектурною, культурною чи художньою цінністю. Загальновизнано, що туристська мотивація багатогранна. Незважаючи на світову тенденцію до секуляризації, останніми роками відбулося повторне відкриття місць та маршрутів релігійного характеру. За оцінками, від 300 до 330 мільйонів людей щорічно подорожують з релігійних причин, що приносить економічний ефект у розмірі близько 18 мільярдів доларів (ЮНВТО), що є чудовою нагодою для розвитку багатьох напрямків. Будучи зростаючим явищем і завдяки динаміці, яку він породжує у співтовариствах, релігійний туризм викликав інтерес серед вчених і бізнесменів. Для перших інтерес полягає у вивченні мотивів, інтересів та духовних чи культурних потреб, які, мабуть, викликають релігійні центри, у той час як для інших – це відкриває можливості для отримання додаткового доходу та збільшення зайнятості [89].

«Паломництво й пізнавальні тури релігійної спрямованості, організація масових відвідин монастирів, святих місць є різновидом релігійного туризму, який ділиться на декілька напрямів в залежності від глибини ставлення людей

до релігії. Паломництво в тій чи іншій формі розповсюджено практично у всіх релігіях і язичницьких культах» [21].

У табл. 1.2.1 дана коротка характеристика функцій релігійного туризму.

Таблиця 1.2.1

Зміст функцій сучасного релігійного туризму, за [8]

Функція	Зміст
духовно-просвітницька, або теологічна	ознайомлення з основами віри, з релігійними практиками
інтегративна	об'єднання людей через конфесійну приналежність. Створення умов для солідарності та згуртованості соціальних груп, підтримання та гармонізація балансу релігійних суспільних відносин
комунікативна	можливість спілкування між людьми, іншими віруючими та Богом.
соціальна, чи соціокультурна	гармонійний розвиток особистості; зближення народів
регулятивна	гарантування поведінки людини за наперед визначеною схемою (релігійні обряди, норми, вимоги тощо)
світоглядна	дає можливість уявити власну картину світу, зокрема зрозуміти сенс людського життя та місію людини на землі;
рекреаційна або терапевтична	зміцнення здоров'я, оздоровлення (виробничої або невиробничої психофізіологічної втоми, полегшення душевних страждань), відновлення фізичних і душевних сил
естетична	розвиток естетичного та художнього смаку
пізнавальна	ознайомлення з архітектурою, історичними та художніми особливостями тих чи інших сакральних споруд, їх релігійною та духовною сутністю
компенсаційна	усунення серйозних протиріч і проблем людського буття; психологічно компенсує обмеженість, безсилля, залежність людей від умов існування, наповнює сенс їхнього життя
економічна	формування сфери послуг і зв'язок її з іншими галузями економіки, стимулювання розвитку і зайнятості в певній місцевості, збільшення надходжень до бюджету
освітня	набуття під час подорожі знань про краєзнавство, історію, архітектуру, мистецтво та сакральні аспекти сакральних об'єктів
виховна	одержання знань протягом мандрівки про сакральні об'єкти у краєзнавчому, історико-архітектурному та мистецько-сакральному аспектах

Сучасні паломники образно діляться на дві категорії: перша – складається з осіб, які повністю орієнтуються у реаліях релігійного і церковно-суспільного життя, чітко знають мету і зміст паломництва, а друга – це люди, які вперше зайшли в храм чи взнали про Бога (неофіти). Духовно-просвітницька спрямованість – основне призначення і зміст паломницьких подорожей [21].

Види релігійних і паломницьких мандрівок подано у табл. .1.2.2.

Таблиця 1.2.2

Класифікація (форми і різновиди) паломницьких поїздок, за [21].

за кількістю учасників і сімейної приналежності	індивідуальні, сімейні і групові;
за тривалістю	тривалі і короткочасні паломництва (раніше за православними канонами паломництвом вважалася поїздка тривалістю понад 10 діб;
за сезонністю	цілорічні паломництва, а також приурочені до релігійних свят;
за об'єктами відвідування	відвідування конфесійних культових місць (церков, монастирів, храмів), а також природних культових місць (гір, озер, печер);
за місцем розташування об'єкта паломництва	внутрішні (у межах державних кордонів) і зарубіжні паломницькі тури;
за ознакою обов'язковості	добровільні і обов'язкові паломницькі тури (наприклад, в ісламі паломництво хадж є обов'язковим для кожного правовірного).

Релігійно мотивований туризм – це всесвітнє явище, старе, як релігія, і характерне всім релігійним конфесіям. Менгири, кургани і кромлеки (Стоунхендж) мали таку ж мету, як і сьогоденні собори, будучи релігійними центрами, які залучали віруючих дуже здалеку. Взаємозв'язок між обома термінами, релігією та туризмом, вивчався з різних точок зору. Бремер (2005) виділяє три підходи, в яких дослідники проводять перетин релігії та туризму [89]:

- просторовий підхід (прочани та туристи, що займають один і той же простір з різною поведінкою),
- історичний підхід (взаємозв'язок між релігійними формами подорожей та туризму) та
- культурний підхід (паломництво та туризм як сучасні практики у постмодерністському світі).

Водночас, на думку Міллана-Васкеса де ла Торре та ін. (2016), їхній зв'язок можна розглядати з двох ракурсів: з одного боку, як туризм, мотивований виключно або частково релігійними мотивами (традиційний погляд), а з іншого боку – туризм як сучасна духовна подорож. Релігійний туризм пов'язаний з іншими видами туризму, особливо з відпочинком, культурним, соціальним та груповим туризмом, що призводить до його

сезонної залежності. Історично релігійні поїздки завжди були багатофункціональними, навіть коли здавалося, що релігійні чинники переважають [89].

Однак у сучасних суспільствах релігійна мотивація видається менш важливою, ніж у давніх суспільствах. Одним із найбільш обговорюваних питань є відмінність між туристами та паломниками, які є суб'єктами індустрії релігійного туризму. Паломництво часто визначають як «подорож, викликану релігійними причинами, зовнішнє – до святого місця, а внутрішнє – заради духовних цілей та внутрішнього розуміння». священне релігійне місце. Інші, визначають паломництво як подорож до місця, що втілює те, що високо цінується, глибоко значуще або є джерелом основної ідентичності мандрівника.

На думку Хайда і Хармана, у громадянському світі багато нерелігійних людей здійснюють подорожі до місць, що мають глибоке особисте значення. Таким чином, світські паломництва включають поїздки до могил і меморіалів знаменитостей, відомих спортивних майданчиків або місць політичного значення. Коротше кажучи, Хайд і Харман кажуть, що паломництво – це не просто релігійний феномен, і стара парадигма паломництва, заснована на релігійних елементах, більше не є актуальною [89].

Тобто, слід визнати дві альтернативні форми паломництва: релігійне та світське. У цьому контексті здається очевидним, що паломництво – це інша форма туризму. Щоб краще зрозуміти сприйняття і очікування, пов'язані з туризмом, Коен (1979) стверджує, що немає «загального типу» туризму і різні форми туризму співіснують один з одним. Таким чином, у контексті паломництва досвід паломника та його духовний зв'язок із місцем будуть відповідати екзистенційній формі. Навпаки, відвідувачів чи туристів релігійних об'єктів можна класифікувати стосовно решти чотирьох видів туризму [89].

У наступному параграфі до розгляду пропонується дослідження релігійного туризму і паломництва як складових духовного сенсу життя сучасного населення.

1.3. Релігійний туризм і паломництво як складові духовного сенсу життя сучасного населення

Релігійний туризм є одним із 17 видів, що згадуються у Законі України «Про туризм» [62]. Варто підкреслити, що релігійний туризм і паломництво є різними видами туризму, але зі спільними сакральними і релігійними об'єктами та інфраструктурою, а принципово відмінним є мотивація та мета подорожі [12, 42]. Структурно релігійний туризм складається з кількох підвидів (див. табл. 1.3.1).

Таблиця 1.3.1

Видова структура релігійного туризму, за [12]

паломницький туризм	це сукупність поїздок представників різних конфесій з паломницькими цілями;
езотеричний	метою його є розширення традиційного релігійного світосприйняття;
релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості	відвідання місць, пов'язаних з історією релігій;
сакральний	різновид, де турист під час відвідування певних місць створює, відновлює або підкреслює зв'язок з уявним потойбічним.

За даними Міністерства культури та інформаційної політики [44], в Україні в результаті воєнних дій станом на 1.09.2022 зруйновано понад 200 культових споруд у 14 областях України. Повністю чи частково пошкоджено церкви, монастирі, синагоги, каплиці, мечеті, храми, адміністративні будівлі та освітні заклади різних релігійних конфесій України. Із 195 пошкоджених об'єктів – 68% (132) християнські споруди належать УПЦ. Географія руйнувань широка, але найбільш постраждало і зруйновано релігійних споруд, будівель, об'єктів – у Луганській (56) і Донецькій (48), Київській (34) та Харківській (25) областях [12].

У системі “Бог-Людина”, зворотний зв'язок (від людини до Бога), як покайно молитвенне звернення, є необхідною і обов'язковою з метою розкриття свого духовного стану і віднаходження Божественної допомоги в досягненні людиною морального вдосконалення. Саме послаблення цього

зв'язку визначає віддалення від Бога. Способом життя ми віддаляємось від Бога, але чи можна позбутись Божественної істини і її вікових і незмінних Законів, прояв яких у вигляді розплати і переслідує нас [49].

Пошук і вдоволення тимчасових задовolenь не насичують душу – рано чи пізно настає духовний голод і поступове омертвіння душі і серця, навіть при видимих зовнішніх успіхах і матеріальному добробуті. І тільки знаходження єдиної Істини (двох істин бути не може), дарує людині осмислення земного життя. За вченням багатьох релігій світу, основним джерелом суб'єктивного, тобто спотвореного сприйняття наших взаємовідносин з Богом, світом і оточуючими людьми, є наявність у нашій душі гріха. І чим більше в нас накопичених і нерозкаяних гріхів, тим більш ми суб'єктивні, тобто віддалені від правильного сприйняття Божественної Істини [49].

Істинною метою християнського життя є стягання Святого Духа, а всі інші цілі і засоби підпорядковані цьому спасительному шляху. Неповнота істини в тій чи іншій релігії відповідає спотворенню чи неповноті певних Божественних законів. В часи високого рівня духовності і святості не було необхідності в оволодінні знаннями про Бога – було достатньо сильної віри [49].

Про вродженість морального закону в людині говорить спільність понять про вдачу у всіх людях, незалежно від їх віку, раси, виховання і рівня розвитку. Моральний закон проявляється через почуття совісті, яке Отці Церкви називають голосом Божим в людині. Совість – це духовне почуття, яке швидше і ясніше відрізняє добро від зла, ніж розум. Всі нормальні взаємовідносини між людьми можливі до тих пір, доки вони не втратили совість [49, с. 65]. Совість має викривальну властивість – противитись вчинкам і намірам. Совість діє в нас і як віддячувач. Коли ми зробили добрий вчинок – відчуваємо мир і спокій на душі, і, навпаки, після здійснення гріха переживаємо докори сумління. Це може призвести до відчаю і втрати душевної рівноваги, яку можна відновити тільки через глибоке і щире покаяння [49]. Саме для цього власне і існує паломництво.

Використовуючи певні методи можна в раціональних наукових поняттях уявити людський гріх, процес старіння людини і взаємовідносини Бога з людиною, людьми і оточуючим світом. Існують явища мутації, як реакція організму на дію довкілля, наприклад, радіацію. Але при цьому, гени ніколи не змінюються в сторону покращення порядку в генетичній системі. Випадкові зміни у впорядкованій системі неминуче призводять до погіршення порядку в ній. Це відбувається на духовному рівні при поєднанні духовних структур Творця і людини – невидимо і неосяжно для самої людини [49].

Духовна структура людини не універсальна, а спеціалізована, бо дарується Творцем кожній людині при її народженні у відповідності з Божим промислом стосовно кожної людини і суспільства. Весь зміст Біблії підтверджує цю закономірність, пов'язану із моральним падінням людей. Руйнування матеріального світу супроводжувалось різними бідами, катастрофами, локальними руйнуваннями та іншими трагічними подіями. Загальна графічна закономірність розвитку і розпаду матеріального світу повністю співпадає з графіком зростання і падіння духовного світу. Поступово слабшають і продуктивні сили старіючої Землі [49].

Генетичний код людини визначає спадкову схильність і до певних хвороб людини, але не саме захворювання [49, с. 118]. В цьому сенсі від самої людини залежить її спосіб життя і навіть спосіб мислення, які впливають на Божественне управління за допомогою генетичного коду. Прояв генетичного коду діє за принципом системи з прямим і зворотним зв'язком для одержання, зберігання і використання інформації. Будь-яка система складається із об'єкта, що керує (A) і об'єкта, що керується (B), які пов'язані каналами прямого (a) і зворотного (b), зв'язку (див. рис. 1.3.1).

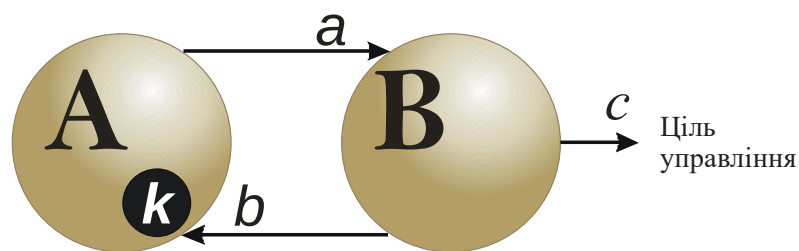

Рис. 1.3.1 Система з каналами прямого і зворотного зв'язку, за [49]

При виникненні несправності в об'єкті (А) або порушенні зв'язку (а) від об'єкта (А) до об'єкта (В) буде передаватись спотворений сигнал управління. На основі співставлення можна розглядати і вивчати процеси Божественного управління у взаємопов'язаній системі “Бог-Людина”. Тому керовані взаємовідносини Бога з людиною і можуть бути розглянуті на основі цієї системи. Ця система має ряд особливостей, адже людина сама приймає рішення на всі свої вчинки, бо створена Богом зі свободою волі. На відміну від керуючого об'єкта А, Вседосконалий Бог не має ніяких недоліків, тому зв'язок (а) (від Бога до людини) ніколи не порушується [49].

В системі “Бог-Людина” розглядається взаємозв'язок Бога з кожною окремою людиною на духовному рівні при Божественній визначеній дії на душу, залежно від її внутрішнього духовного стану. Взаємовідношення Бога і людини відбуваються при Божественному впливі на духовну структуру людини за прямим зв'язком (а) – від Бога до людини. Зворотний зв'язок (в) (від людини до Бога) – це, перш за все, молитвенне звернення до Бога, яке розкриває індивідуальний внутрішній духовний стан людини з проською про Божу допомогу в очищенні душі від гріха і відновленні ушкодженого гріхом її стану. З метою духовних зусиль і виконання Божественних Законів повинен бути активно задіяний зворотний (молитвенний) зв'язок від людини до Бога. Розрив зворотного зв'язку проявляється за відсутності у людини віри в Бога чи духовного молитвенного правила. В цьому випадку людина не досягає спасительної мети управління приймаючи спотворені рішення – С*. Одночасно, з метою Божого спасіння Господь керує і обставинами кожної людини через вплив на світ, який включає в себе і оточуючих конкретну людину людей. Певною мірою кожна людина також діє на світ і людей, власне як і оточуючий її світ впливає на людину будучи певною мірою, реакцією на поведінку людини в цьому світі (див. рис. 1.3.2) [49].

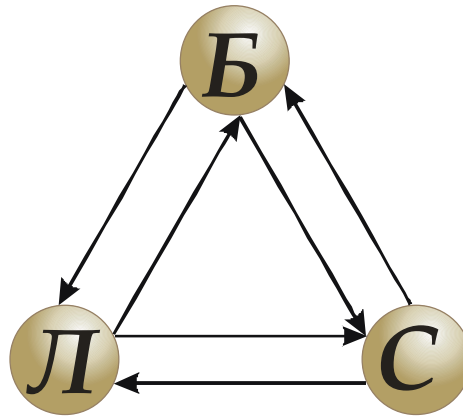

Рис. 1.3.2 Взаємовідносини Бога з людиною, за [49]

Пряме Божественне управління духовною структурою (душею) людини і управління обставинами людини через дію на світ спрямовані до єдиної благої Божественної мети – індивідуального спасіння людини. Але самій людині засміченій гріхами важко самотійно аналізувати ці обставини і залишатись об'єктивною в їх оцінці. Тому для правильної орієнтації людини в цьому складному світі, Господь дарував для спасіння церкву Христову – зв'язуючу ланку людини з Богом і світом (див. рис. 1.3.3).

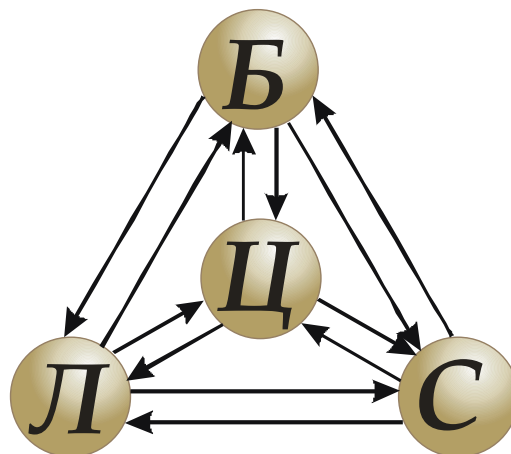

Рис. 1.3.3 Зв'язок людини з Богом і світом, за [40, 49]

Ще Аристотель говорив що наука виробляє знання, визначає мету між істиною і хибною думкою, а мораль є областю цінностей, відмінною ознакою якої є розрізнення добра і зла. Спотворення світосприйняття кожною людиною визначається внутрішнім станом душі людини, який залежить, з одного боку, від її природних даних з вродженою гріховністю від прабатьків, а з іншого – від суто індивідуальної гріховності, що набувається кожною людиною. “Розумну” душу людини (за висловом Святих Отців) можна уявити у вигляді певного

набору функціональних “клітин” (“вічок”) $A_1, A_2, \dots, A_i$ (подібно клітинній будові матеріального тіла), які утворюють своєрідну духовну структуру людини або духовну матрицю (див. рис. 1.3.4).

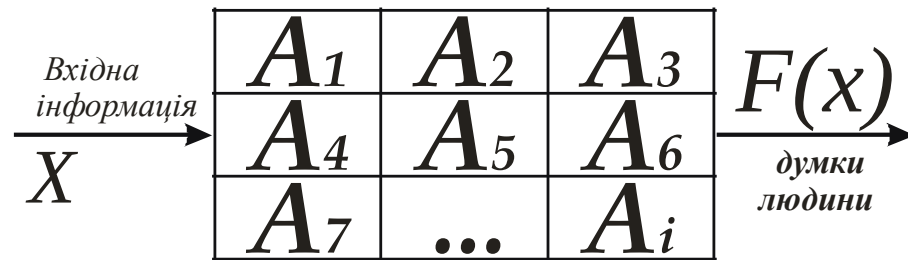

Рис. 1.3.4 Духовна структура людини або духовна матриця, за [49]

Кожне вічко у часі вирішує визначену йому елементарну функцію, яка складає елементарну частину загального інтегрованого процесу мислення, пам'яті, почуттів, емоцій та інших властивих людині духовних проявів, які визначаються моментом її внутрішнього духовного стану з прийняттям нею певних рішень.

Духовна структура (душа) кожної людини індивідуальна і дається їй від народження. Гріх – це ураження певної області духовної структури людини, наслідок порушення нею конкретного Божественного Закону, причина спотворення духовних (мислительних, чуттєвих, вольових), фізичних (фізіологічних) процесів у людині. Це образно символізує виникнення у душі духовної хвороби, від якої самій людині вилікуватись неможливо. Кожна людина в силу природної відмінності власної душі і суто особистих гріхів буде мати різні погляди (рішення) на одну і ту ж проблему, навіть при співпаданні поглядів вони мають індивідуальні відтінки [49].

Оскільки збої характеризуюся як тимчасові несправності, то з часом нестійкі гріхи зникають, а стійкі залишаються. А це приводить до повернення хвороб, або виникнення нових й у гіршому випадку – до смертельних результатів (так звана малігнізація – різке погіршення стану хворого), оскільки порушується загальне управління організмом.

Незнання Божественних Законів Святого Євангелія не звільняє людину від покарання за нерозкаяні гріхи. Розглянемо функціональний процес усунення

гріха в людині. “Прощення Богом гріха” означає таємниче відсічення (усунення) ураженої гріхом затемненої “клітинки” в духовній структурі людини (рис. 1.3.5 і 1.3.6).

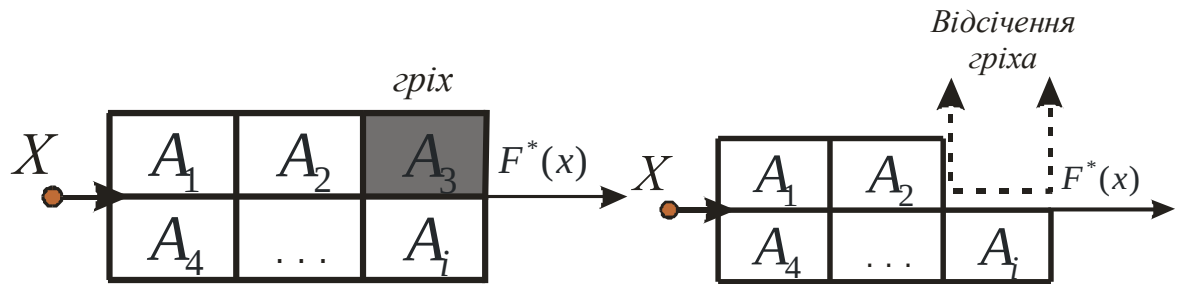

Рис. 1.3.5 і 1.3.6 Відсічення (усунення) гріха, за [49]

Практичний життєвий шлях віруючої людини графічно відбиває синусоїдальний закон з відхиленнями від Божественних Законів з різною амплітудою відхилення за рахунок нерозкаяних гріхів людини – Γ_1 , Γ_2 , Γ_3 . Величина (амплітуда) і тривалість (у часі) синусоїди, залежить від ступеня гріховності людини, її розкаяння і промислительної волі Божої по відношенню до кожної людини. Тому зі зменшенням гріховності (амплітуди синусоїди Γ_1 , Γ_2 ...) людина виходить на “вузький шлях християнина” у відповідності з Євангельськими положеннями і Законами (див. рис. 1.3.7).

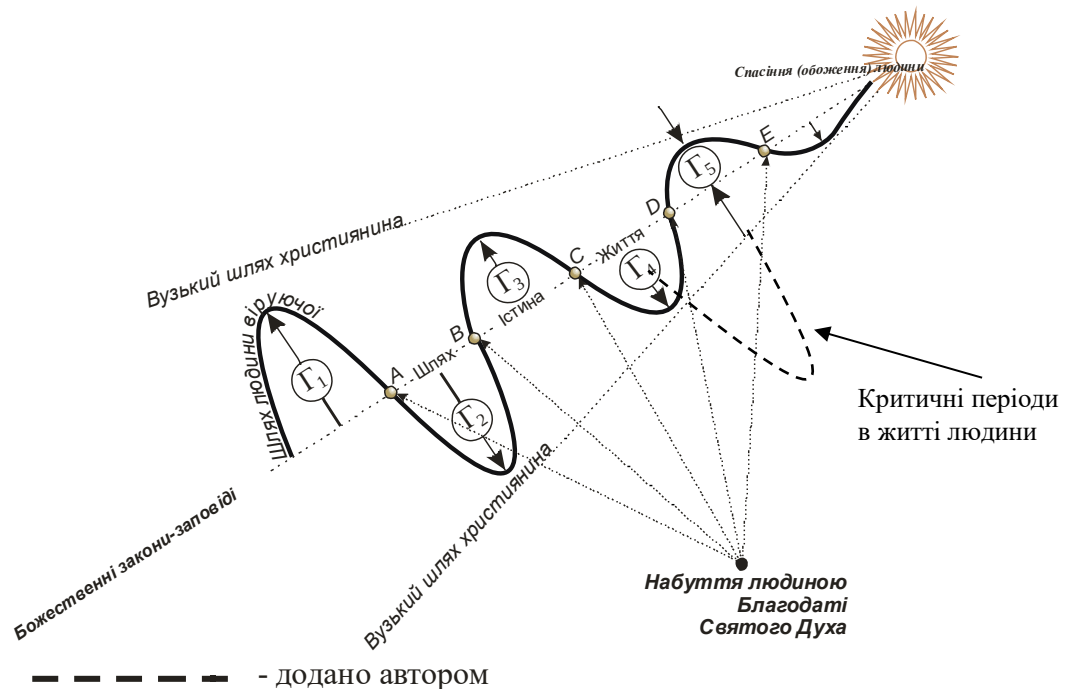

Рис. 1.3.7 Життєвий шлях віруючої людини, за [40, 49]

Коли людина перетинає межі дозволеного її направляють назад через критичні періоди життя (стреси, захворювання, травми, в особливих випадках навіть смерть). Крім складних життєвих обставин, нерідко людині посиляються і хвороби [49, с. 257].

Дійсно виходячи з рис. 1.3.8, чим ближче люди до Бога (центра кола), тим ясніше вони відчують і люблять Його. І тим ближче вони в любові один до одного (відстань – “а” між точками на радіусах). І навпаки, чим люди далі від Бога, тим вони далі один від одного (відстань “б” між точками).

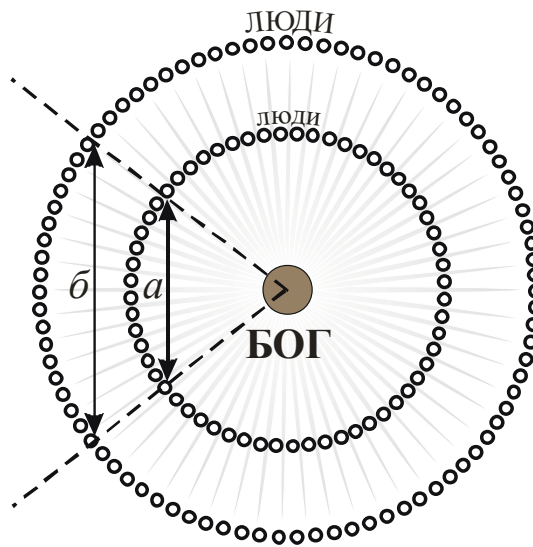

Рис. 1.3.8 Любов до ближнього, за [49].

Людина, позбавлена віри, надіється лише на власний розум і свої сили, оцінюючи всі події, як випадкові явища. Віруюча в складні періоди життя звертається до Бога з гарячою молитвою і її просьба ніколи не буває не почута. Молитвенний поклик людини, завжди буде почутий Богом, навіть затятого злочинця. Відречення від Трійцевої Любові викликає серйозні негативні соціальні, духовні, психічні, етичні і правові (перш за все кримінологічні) наслідки. Але прощення конкретних гріхів і виправлення враженої гріхом душі залежить від нашого особистого способу життя, вчинків і помислів. Наш духовний стан і спрямованість на його вдосконалення і буде визначати “реакцію” Бога на молитвенне звернення. Його промислительна і спасительна необхідність виражається в невидимому для нас Божественному управлінні нашими життєвими обставинами, які вказують нам на непорядність наших

вчинків, способу життя і способу мислення, не відповідних Божественним Законам святого Євангелія [49, с. 383].

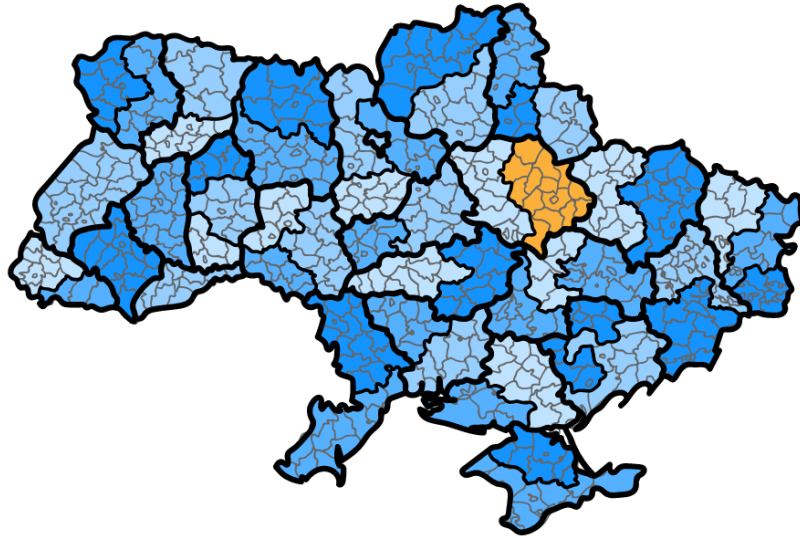

Рис. 1.3.9 Паломницькі відділення при єпархіях

Відомо також безліч свідчень негайної допомоги при зверненні до Бога, яку невіруюча людина розглядає як випадкову подію. Божественну дію кожен може відчувати за змінами зовнішніх обставин і свого духовного стану.

Віра визначає моральну традицію народу, його духовне життя, його творчу працю, енергію і духовний потенціал. Шляхи його культурної творчості, зміст прав людини не може бути не прив'язаний до моралі. Відрив цих прав від моралі означає їх профанацію, бо аморального достоїнства не буває. Можна визнавати лише ті права і свободи людини, які допомагають сходженню особистості до добра, охороняють її від внутрішнього і зовнішнього зла, дозволяють їй позитивно реалізуватися у суспільстві. Існують такі цінності, які стоять не нижче прав людини: віра, мораль, святині, Вітчизна. Не можна допускати ситуацій, коли дотримання прав людини придушувало б віру і моральну традицію, ображало релігійні і національні почуття, загрожувало б існуванню Вітчизни.

У наступному розділі буде висвітлено світові тренди в релігійному туризмі й паломництві.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ І ПАЛОМНИЦТВА У СТОЛИЧНОМУ РЕГІОНІ

2.1. Світові тренди в релігійному туризмі й паломництві

Релігійний туризм це не нове явище, паломництво було основною причиною подорожей і мандрівок з початку історії людства.

Методологія дослідження включає в себе поєднання первинних досліджень, вторинних досліджень і експертних оглядів. Вторинні дослідження включають консультації з таких джерел, як прес-релізи, річні звіти компанії та дослідницькі статті, пов'язані з галуззю. Крім того, галузеві журнали, спеціалізовані журнали, урядові веб-сайти та асоціації є іншими цінними джерелами точних даних про можливості розширення бізнесу на світовому ринку релігійного туризму.

Первинне дослідження включає телефонні інтерв'ю з різними експертами галузі щодо погодження зустрічі для проведення телефонних інтерв'ю, надсилання анкет електронною поштою (взаємодія електронною поштою), а в деяких випадках особисту взаємодію для більш детального та неупередженого огляду глобального релігійного туризму. ринку в різних географічних регіонах. Первинні інтерв'ю зазвичай проводяться на постійній основі з галузевими експертами, щоб отримати розуміння останнього ринку та підтвердити наявні аналізовані дані. Первинні співбесіди пропонують зрозуміти такі важливі фактори, як ринкові тенденції, розмір ринку, тенденції зростання конкурентоспроможності, перспективи тощо. Ці фактори допомагають підтвердити та зміцнити результати вторинних досліджень, а також допомагають розвинути розуміння ринку аналітичною групою.

Основною метою теперішніх туристичних подорожей все ще залишається відпочинок. хоч під час пандемії 2020 та 2021 рр. частка туристичних поїздок дещо знизилася з 57% у 2019 р. до 53% у 2021 р. Поїздки заради відвідування друзів і родичів (VFR), або для оздоровлення або з релігійною метою

збільшилися з 27% у 2019 році до 34% у 2021 р. (див рис. 2.1.1).

Частка авіаперевезень знизилася з 58% у 2019 році до 51%, у 2020 році та відновилася до 54% 2021 р., в той час як наземний транспорт пережив збільшення із 36% у 2019 році до 42% у 2021 р.

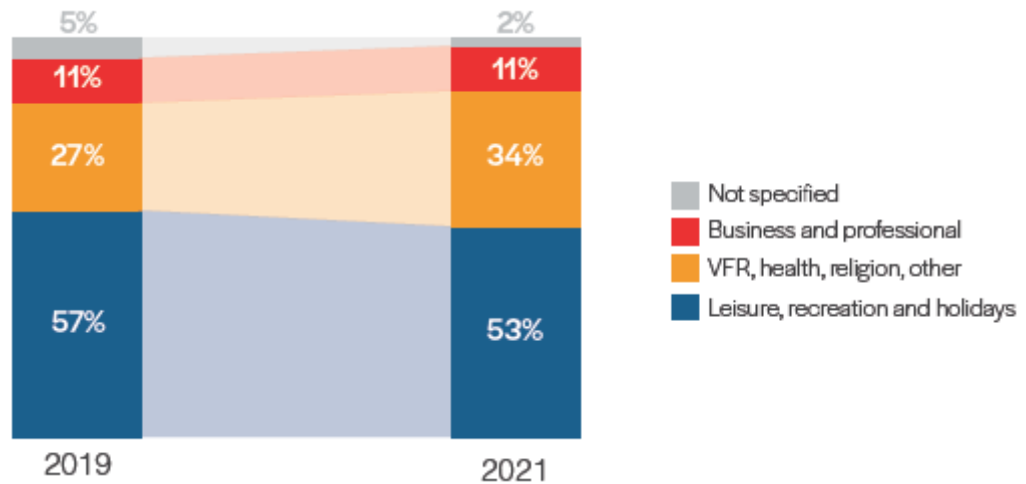

Рис.2.1.1 В'їзний туризм у віті за метою візиту, 2019 та 2021 (%), за [90]

Ринок релігійного туризму оцінювався в 181,6 мільярда доларів США в 2023 році та, як очікується, досягне 321,6 мільярда доларів США в 2031 році, що відповідає середньорічному зростанню на 8,4% між 2024 і 2031 роками.

Оскільки все більше туристів прагнуть духовного збагачення та культурних зустрічей, ринок релігійного туризму розширюється швидкими темпами. Щороку мільйони людей беруть участь у релігійних святах, паломництвах до святих місць і культурних заходах, сприяючи зростанню цієї ніші ринку. Крім того, завдяки розвинутій транспортній інфраструктурі та зручності подорожей за кордон паломники з усього світу мають легший доступ до релігійних місць. Релігійний туризм пропонує унікальний досвід у поєднанні з прагненням мандрівників до душевних подорожей, щоб створити ринок, готовий до сталого зростання в найближчі роки. Ринок релігійних подорожей розширюється завдяки кільком важливим факторам. По-перше, попит на паломництва та релігійні подорожі зумовлений зростаючим глобальним інтересом до духовності та культурної спадщини. По-друге, державні програми та рекламні кампанії, які висвітлюють релігійні місця та свята, приваблюють

туристів і збільшують кількість відвідувачів. По-третє, кращі транспортні та інфраструктурні мережі полегшують відвідування віддалених святих місць, спрощуючи паломництва. І останнє, але не менш важливе, попит на релігійний туризм збільшується завдяки зростанню тенденцій емпіричних подорожей, коли туристи прагнуть справжніх і значущих вражень. Релігійний туризм пропонує можливості для самоаналізу, особистого розвитку та взаємодії з різними культурами та традиціями.

Global Religious Tourism Market Size and Scope

Рис. 2.1.2 Динаміка ринку релігійного туризму, за [93]

Рушіями та мотивацією релігійного туризму у світі є [93] (рис. 2.1.2 та 2.1.3):

1. Тенденції духовного пробудження: зростаючий глобальний інтерес до духовності та особистісного зростання збільшує попит на досвід релігійного туризму, який надає можливості для роздумів, просвітлення та культурного занурення.

2. Сприяння уряду: урядові ініціативи та рекламні кампанії з популяризації релігійних місць і фестивалів залучають туристів, сприяють економічному зростанню та підтримують сектор релігійного туризму.

3. Краща доступність. Розвиток транспортної інфраструктури та зв'язку

зробив віддалені релігійні місця більш доступними для паломників і туристів, сприяючи паломництву та збільшуючи кількість відвідувачів.

4. Залучення територіальної громади: активна участь громади та її підтримка в організації релігійних заходів і фестивалів створює автентичний та привабливий досвід, приваблює відвідувачів і сприяє зростанню локацій релігійного туризму.

Рис. 2.1.3 Мотивація релігійного туризму, за [93]

У таблиці 2.1.1 представлені виклики розвитку релігійного туризму.

Таблиця 2.1.1

Сучасні виклики розвитку релігійного туризму, за [93]

1. Інфраструктурні обмеження.	Невідповідна інфраструктура, така як розміщення, транспорт і санітарія у віддалених релігійних місцях, створює проблеми для паломників і туристів, що впливає на їхній досвід подорожі.
2. Політична нестабільність.	Політичні заворушення, конфлікти та проблеми безпеки в деяких місцях релігійного туризму відлякують відвідувачів, перешкоджають зростанню потенціалу цих територій і порушують маршрути паломництва.
3. Екологічна стійкість.	Перенаселеність і погіршення навколишнього середовища популярних релігійних місць загрожують їх збереженню та сталості, що вимагає відповідальних туристичних практик і зусиль щодо збереження.
4. Культурна чутливість.	Культурні відмінності та релігійні звичаї можуть створювати проблеми для відвідувачів, щоб зрозуміти та поважати місцеві традиції та звичаї, що вимагає культурної обізнаності та чутливості в релігійному туризмі.

У сучасному релігійному туризмі можна виділити наступні тенденції його функціонування (див. рис. 2.1.4).

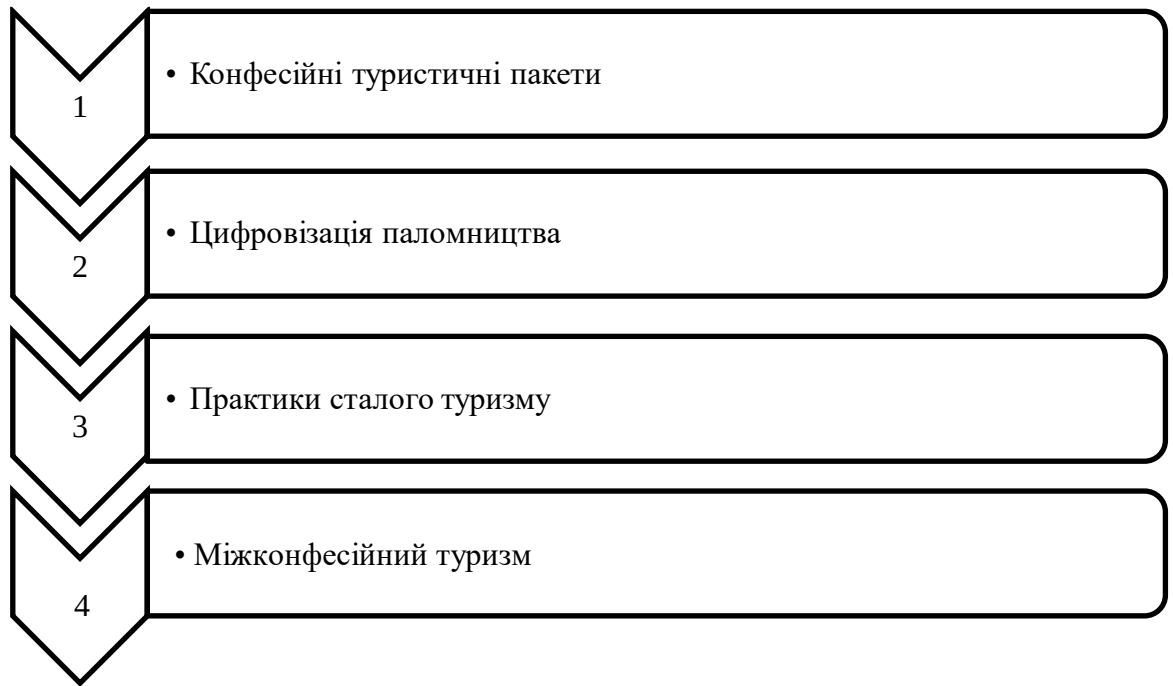

Рис. 2.1.4 Тенденції розвитку релігійного туризму у XXI ст., за [93]

Конфесійні туристичні пакети характеризуються зростанням попиту на спеціалізовані релігійні туристичні пакети та тури, адаптовані до конкретних релігійних інтересів, пропонуючи паломництва з гідом, духовні реколекції та культурне занурення.

Цифровізація паломництва розглядається як інтеграція технологій у досвід релігійного туризму, наприклад мобільних додатків, турів у віртуальній реальності та онлайн-платформ, що покращує залучення відвідувачів, доступність інформації та навігацію на релігійних об'єктах.

Практики сталого туризму посилюють зростаючий акцент на практиках сталого туризму, екологічних ініціативах і проектах туризму на основі громади в релігійних місцях для збереження природних ресурсів, захисту культурної спадщини та підтримки місцевих громад.

Міжконфесійний туризм має важливе значення для підвищення інтересу до міжконфесійного діалогу та порозуміння сприяє розвитку міжконфесійних туристичних ініціатив, які сприяють міжкультурному обміну, толерантності та

гармонії між різними релігійними громадами, конфесіями та мандрівниками.

Звіт про глобальний ринок релігійного туризму містить комплексну аналітичну основу для глобального ринку релігійного туризму. Оцінки ринку, представлені у звіті, є результатом обширних вторинних досліджень, первинних інтерв'ю та оцінок внутрішніх експертів. Ці прогнози враховують вплив різноманітних соціальних, політичних та економічних факторів, а також поточну ринкову динаміку, що впливає на зростання світового ринку релігійного туризму. Окрім огляду ринку, що охоплює динаміку ринку, у цьому розділі міститься аналіз п'яти сил Портера, який описує переговорну силу покупців, переговорну силу постачальників, загрозу нових учасників, загрозу заміників і ступінь конкуренції в глобальному масштабі.

Аналіз заглиблюється в різних учасників ринкової екосистеми, включаючи системних інтеграторів, посередників і кінцевих користувачів. Крім того, у звіті розглядаються деталі конкурентного середовища світового ринку релігійного туризму.

Глобальний ринок релігійного туризму сегментується, зокрема:

1) за туристичним релігійним продуктом:

- католицизм
- Іслам
- буддизм
- Конфуціанство
- Індуїзм
- Інший

2) За віком туристів і паломників:

- менше 20 років
- 20-30 років
- 30-40 років
- 40-50 років
- понад 50 років

3) За географією релігійного туризму:

- Північна Америка (США, Канада, Мексика)
- Європа (Німеччина, Великобританія, Франція, решта Європи)
- Азіатсько-Тихоокеанський регіон (Китай, Японія, Індія, решта Азіатсько-Тихоокеанського регіону)
- решта світу (Латинська Америка, Близький Схід і Африка).

4) Ключові туристичні оператори на ринку релігійного туризму у світі:

• Expedia Group	• Aaa Travel
• Priceline Group	• Corporate Travel Management
• China Travel	• Travel And Transport
• China Cyts Tours Holding	• Altour
• American Express Global Business Travel	• Direct Travel
• Carlson Wagonlit Travel	• World Travel Inc.
• Bcd Travel	• Omega World Travel
• Hrg North America	• Frosch
• Travel Leaders Group	• Jtb Americas Group
• Fareportal/travelong	• Ovation Travel Group

Як приклад, розглянемо розвиток і організацію релігійного туризму у Греції. Релігійний туризм у Греції сягає своїм корінням у паломництво попередніх епох. Починаючи з глибокої давнини паломництво було потужним стимулом для подорожей люди подорожували щоб відвідати місця релігійного поклоніння: Між іншим, релігія як явище культури безпосередньо пов'язана з туризмом, а релігійний туризм має значний потенціал і спирається на культурний фундамент та традиції.

З античності і до нашого часу греки незмінно виражали свою релігійність, глибоку віру і благоговіння до Бога, ось уже 2000 років це є, ймовірно, плавною характерною рисою православ'я. Зарубіжні, а також грецькі мандрівники у хвилюванні завмирають перед тисячами візантійських храмів, незліченними каплицями, монастирями та їх подвір'ями та іншими релігійними святинями, які вселяють благоговіння. У багатьох місцях православ'я співіснує з спорудами та культовими пам'ятками різних релігій, що свідчить про унікальну історичну та культурну цінність Греції. Здійснюючи паломницьку поїздку або

просто знайомлячись з визначними пам'ятками, мандрівники можуть помилуватися найкрасивішими ландшафтами як в острівній, так і в материковій Греції, відвідати церкви та монастирі – місця релігійного поклоніння [67].

Щороку тисячі відвідувачів залучають до Греції візантійські та поствізантійські витвори мистецтва – мозаїки, фрески та ікони, які свідчать про прихильність до традицій, про тісний та багатовіковий зв'язок мистецтва з релігійним культом. Значними релігійними центрами в Греції є унікальна чернеча держава Святої гори, великі монастирі Метеор, острів Патмос, де було написано Одкровення Іоанна Богослова, місця, в яких побував апостол Павло, а також монастирський центр на горі Папінго у Фракії (Родопи) святині, пов'язані із Пресвятою Богородицею – церква Богородиці на острові Тінос, церква Богородиці Сумела, храм Богородиці Екапондалільяни та ін. [67].

Чудова грецька природа начебто благословенна Богом. Кожна гора і острів, кожна скеля та брукована вулиця можуть стати початком шляху мандрівника до духовного просвітління.

«Релігійний туризм на сучасному етапі є однією з основних складових доходів туристичної галузі Греції, адже ця країна є духовною столицею Православ'я. На її території розбудовувалися багато православних святинь, таких як, наприклад, Свята Гора Афон – самовладна чернеча республіка» [59].

На сході півострова Халкідікі, в так званому “саду Богородиці”, небеса зустрічаються з прекрасною цнотливою природою. Протягом століть монахи вели чернечий спосіб життя у 20 великих монастирях, скитах і аскитаріях, що розміщені на горі. Гора Афон висотою 2033 м, що ніби виросла із води у північній частині Егейського моря, навіює справжнє благоговіння [67].

На Святій горі відвідувачі і паломники мають змогу доторкнутись до зовсім іншого способу життя. За її тисячолітню історію на вершинах гір були побудовані величні історичні монастирі, захоплюючі келії, які рзташовані в печерах або висячі на скелях, фортеці, церкви з куполами і дзвіниці.

У цьому ковчезі Православ'я зовсім інший ритм життя – це відноситься до філософії і способу мислення, природи, щоденних звичок, календаря, часу,

мови, якою тут користуються, харчування, навіть привітань.

Колишній гонитель християн Савл став апостолом, який мандрував світом, щоб передати звістку про Розп'яття і Воскресіння Ісуса Христа. У ході трьох своїх подорожей він пройшов через неймовірні випробування – був ув'язнений, підданий тортурам, проте не відмовився від взятої на себе місії. На грецькій території апостолом проповідував у 16 місцевостях.

У 49 р. н. е. Павло починає свою подорож вирушивши в дорогу великою дорогою Егнатія, побудованою проконсулом Гнеєм Егнатієм. Ця дорога пов'язувала Дюррес на Адріатичному морі з Візантією і проходила через усі великі міста Македонії. Павло відвідав Самофракію чудовий острів у північно-східній частині Єгейського моря з найбагатшою історією – там досі збереглися візантійські храми та знахідки, які мають величезну археологічну цінність – вони свідчать про період процвітання, який колись переживав острів. З острова Санофракія апостол Павло попрямував до Неаполя (префектура Кавали) у північній частині Греції [67].

Філіппі. Величезний і значний археологічний заповідник і руїни ранньохристиянських храмів, що збереглися до цього дня, незаперечно свідчать про значний розквіт, який колись переживав це місто. До наших днів збереглася частина античної агори (ринку) та руїни ранньохристиянської базиліки (5 століття). Дорогою до Салоніки апостол Павло відвідав також Амфіполь та Аполлонію. Аполлонія була побудована і 432 р. до н. на південному березі озера Волві переселенцями із міста Халкіда на острові Євбея. З північного боку античного храму бога Аполлона знаходиться Вема (трибуна апостола Павла), вважалося також, що з розташованого неподалік джерела тече вода, освячена апостолом (агіасма) [67].

Салоніки. Салоніки були засновані 315 р. до н.е. Кассандром, який дав нове місто ім'я своєї дружини Фессалоніки, сестри Олександра Великого. Апостол Павло прибув сюди восени 49 р. н. Величні ранньохристиянські та візантійські храми, що становлять значну історичну цінність, як, наприклад, храм Спаса Нерукотворного (5-е ст. н. е.), храм Святої Премудрості Божої

(Святої Софії) (7-е ст. н. е.), були побудовані на руїнах ранньохристиянських базилік. Слід неодмінно відвідати храм Святого Димитрія, присвячений святому покровителю та захиснику міста, побудований на руїнах терм, де у 303 р. н. е. великомученик Димитрій був ув'язнений і похований, а також церква Богородиці Халкеон (1028 р. н. е.). Антична агора, арка та руїни палацу Галерія, що збереглися на площі Наваріна, Ротонда, збудована у 4-му ст. н. е. і перетворена на християнський храм у період правління імператора Феодосія Великого, незмінно захоплюють відвідувачів [67].

Афіни. У 51 р. на апостол Павло відвідав Афіни колыску цивілізації, філософської думки та мистецтв, місто яке пишається своїм Парфеноном. Павло прибув на кораблі до Фалірона – тодішній порт Афін попрямував пішки до міста, де він виявив жертвник із написом «невідомому Богу». Чекаючи на прибуття своїх учнів Сили та Тимофія з Македонії, апостол блукав античною агорою та Акрополем, відвідав синагогу і вів дискусії з філософами того часу, поки його не привели на Ареопаг (скелю Ареса), де він навчав невідомому богу. Аж до наших днів в Афінах збереглося безліч ранньохристиянських і візантійських храмів, таких як церква Капнікарея (11 століття н. е.). монастир Кесар'яні (11-е ст. н. е.) з фресками 16-го ст. н. е., храм, присвячений апостолу Павлу (1887 р. н. е.) в центрі Афін та ін. [67].

Коринф. Близько 50 р. н. е. апостол прибув до Коринфу, де він пробув 18 місяців. Головні туристичні пам'ятки цього міста – античні пам'ятники, візантійські церкви та монастирі. Під час своєї третьої подорожі Павло побував на Лесбосі. Хіос і Самос – три чудові острови в північній частині Егейського моря. Кос та Родос. Острів Кос вважається батьківщиною Гіппократа, який відомий як батько медицини. На площі Лоджії у місті Кос зберігся величезний багатовіковий платан, у сіні якого проповідував апостол. Родос добре відомий і один із найкрасивіших грецьких островів, історичні згадки про який зустрічаються починаючи з періоду неоліту. Острів з його вражаючими численними археологічними пам'ятниками та знахідками такими, як фортеця лицарів госпітальєрів (або іоаннітів) є одним із улюблених туристичних

напрямоків [67].

У рамках третьої місіонерської подорожі, у книзі Діянь говориться про деякі міста швидкі зупинки перебування апостола Павла в Греції. Першим із цих міст був Мітіліні (Діян. 20,14), в якому Павло та його супутники Сопатр із Верин, Аристарх та Секунд із Салонік, Гай із Дерв, Тимофій, Тихік та Трохим залишилися на ніч на зворотній дорозі з Македонії до Єрусалиму. Звідти вони відпливли наступного дня і пристали до берегів Азії, навпроти Хіоса, де переночувавши, продовжили у напрямку Самосу. Там провели ніч у Трогіллі, а наступного дня опинились у Міліто, де Павло скликав для дискусії всіх пресвітерів помісної церкви Ефеса (гл. 20). Там Павло і його супутники піднялися на борт корабля в Ко, і вирушили на Родос, де місцеве переказ стверджує, що корабель, який їх перевозив, був пришвартований у порту міста Ліндоса, і звідти вирушив до Тир і вже на Тіра пішим шляхом вони прибули до Єрусалиму [19].

Ще однією зупинкою апостола Павла в Греції був острів Кріт або конкретніше місце, яке в книзі Апостольських діянь згадується під назвою Хороші Пристані, що знаходиться недалеко від міста Ласея, де знайшов притулок від поганої погоди корабель, який перевозив ув'язненого Павла до Риму. Хороші Пристані знаходяться на півдні Криту, на адміністративних кордонах Іраклійського нома, за 80 км. на південь від міста Іракліон та за 25 км від Мир. Навпаки від сьогоденної пристані знаходиться острівець Малий Острів, який місцеві жителі називають «Апостол Павло». На прилеглому пагорбі, є маленька церква, присвячена апостолу Павлу, яка хоч і побудувалась у 1911 р. передбачається, що була зведена на місці більш старого храму, який у свою чергу, з'являється на венеціанських картах 1700 р., також біля храму знаходиться маленька печера, яка, згідно з місцевим переказом, вважається місцем, де переночував апостол Павло [19] (рис. 2.1.5).

Міліт згадуваний в Діяннях, повинен ототожнюватися з островом Мальта, як прийнято вважати, але з островом Кефалінія. Ця теорія ґрунтується на тому факті, що некерований, зважаючи на шторм, корабель, що перевозить Павла з

Криту до Італії, не міг бути відкинутим так далеко на захід до Мальти, але через сильні шкірні вітри був віднесений на північний захід, у глиб Іонічного моря і як наслідок до острова Кефалінія. Згідно з тією ж теорією, назва Меліт, яка використовується по відношенню до острова його жителями, не могла бути нічим іншою як назва під якою був відомий півострів Аргостоліон (Лассі) [19].

Рис. 2.1.5 Шлях ап. Павла у туристичних маршрутах Греції, за [19]

Хоч і Нікополь ніде не згадується в книзі Діянъ апостолів, все ж таки він безсумнівно був однією з зупинок Павла в Греції, тому, як у своєму посланні до Тита, Павло просить його, щоб він прибув туди і знайшов його, зважаючи на те, що Павло вирішив провести всю зиму 65-66 р.р. по Р.Х. у місті, під час своєї четвертої місіонерської подорожі. Хоча в сучасних дослідженнях було зроблено багато припущень з приводу ідентичності даного Нікополя, оскільки в цей період існувало 7 міст з такою ж назвою, Нікополь Діянъ все ж таки ототожнюється з тим, що знаходився на Епірі, що географічно визначається в

Артській затоці, біля Акціуму. Йдеться щодо відносно молодому місті (звідки, швидше за все, і його назва), тому що він був заснований в 31 р. по Р.Х. римським імператором Октавіаном Августом на згадку про його перемогу над Марком Антонієм і Клеопатрою у битві при Акціумі. Місто користувався привілеями та податковою незалежністю факт, який разом з тим, що кількома роками раніше більшість міст Епіра були спустошені римським полководцем Емілієм Павлом, відіграло важливу роль у його заселенні великою кількістю людей, що в результаті дуже швидко зробило Нікополь одним із найлюдніших міст імперії [19].

Таким чином, протягом календарного року у Греції проходять і відбуваються численні масові різноманітні релігійні гуляння, пов'язані із християнськими святами. Все це відбувається на основі звичаїв і місцевих традицій, після завершення богослужінь у храмах. Хресні ходи, пишні церемонії та особливі народні грецькі гуляння викликають підвищений інтерес у численних туристів і паломників [59].

Далі будемо аналізувати сучасний стан релігійної тематики у туристичних маршрутах Київської області та м. Києва.

2.2. Релігійна тематика у туристичних маршрутах Київської області та м. Києва

Екскурсійні тури релігійної тематики є достатньо популярними серед туристів і паломників, які цікавляться культурою та історією різних релігій. Релігійні тури можуть стати цікавим досвідом для віруючих і невіруючих, які хочуть більше дізнатися про релігійну культуру і традиції різних народів і країн [18]. Зміст такої популярності відображено в табл. 2.2.1.

За даними Київського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини у Київській області «було 179 православних храмів, з них 13 соборів, 8 монастирів та 158 церков. Фахівцями-архітекторами зазначеного центру визначено як пам'ятки архітектури 60 православних храмів,

(34% їх загальної кількості). Це невелика кількість. Крім того, всі ці релігійно-культові пам'ятки вони поділяють на дві групи: 32 храми належить до пам'яток національного значення (53%), а 47% – місцевого значення» [23].

Таблиця 2.2.1

Причини і наслідки популярності релігійних турів, за [18].

Причина популярності	Зміст
культурна цінність	релігійні пам'ятки і місця є частинами національної та світової культурної спадщини, яка має велике історичне значення;
духовний досвід	релігійні місця можуть надати духовний досвід та допомогти відвідувачам знайти гармонію та спокій
екзотика	відвідування релігійних місць, які мають незвичайну архітектуру та декорації, може стати цікавим досвідом для туристів
історія	релігійні місця можуть розповісти багато цікавих фактів про релігійне життя в тому чи іншому регіоні;
суспільна відповідальність	релігійні екскурсії можуть бути корисним способом підтримки та популяризації релігійної культури та традицій, а також сприяють збереженню релігійних пам'яток

Столиця України – м. Київ дуже багатий не тільки на історико-культурні пам'ятки. Місто насичене багатьма сакральними і релігійними об'єктами, які цікаві не тільки віруючим, але і звичайним допитливим мандрівникам, любителям історії, архітектури та мистецтва [51]. У Києві багато храмів і всі вони варті уваги релігійних туристів, паломників, екскурсантів (див. табл. 2.2.2).

Охарактеризуємо один з них – Києво-Печерську Лавру, що зображена на рис. 2.2.1. У самому центрі сучасного столичного Києва знаходиться один із найдавніших монастирів, колыска сучасного чернецтва – Києво-Печерська Лавра. За переказами, ці горбисті високі береги Дніпра благословив сам святий апостол Андрій Первозваний, який мандрував із християнською проповіддю до землі скіфів. Ті самі ліси, що й за часів апостолів, зберігають благословенне місце. А потім тут виросло місто, згадане візантійським імператором Костянтином VII Багрянородним у своєму творі «Про управління імперією» (949 р.) як фортеця Кисав або Самбатас (грец. Σαμβατάς). Якщо пам'ятати про традицію називати міста найближчою річкою, назва це вказує на якусь річку

Самбатіон, а подібне ім'я відомо з іудейських легенд про зниклі Ізраїлеві коліна, місце проживання яких оточене нібито цією міфічною річкою. Можливо, «виною» подібної топонімії є юдеї-хазари, які населяли Кіммерію у ті давні часи [35].

Таблиця 2.2.2

Основні храмові комплекси для релігійного туризму і паломництва, за [51]

Києво-Печерська Лавра.	Заснований комплекс в 1051 році, і в той час це був один з перших монастирів Київської Русі. Києво-Печерська Лавра – Третій Уділ Божої Матері з її чотирьох осель. У печерах зберігаються мощі 123 святих, а по всій території – тисячі унікальних ікон та реліквій.
Софійський собор.	Датується XI століттям. Разом вони входять в список ЮНЕСКО. У соборі зберігається найбільша колекція фресок і мозаїк початку 11 століття.
Андріївська церква.	Прикраса Подолу і Андріївського узвозу, архітектурний шедевр у стилі бароко. До 1754 року тут стояла дерев'яна Хрестовоздвиженська церква. Зараз висота храму – 50 метрів.
Церква Успіння Богородиці Пирогощі.	Своїм незвичайним назвою храм зобов'язаний візантійської ікони Пірготісса, яка зберігалася тут за часів Русі. Першу церкву на цьому місці звели в 1130-х роках, за указом сина Володимира Мономаха Мстислава.
Михайлівський собор.	Один з найдавніших київських монастирів і перший на Русі – з позолоченими куполами. Повністю відновлений у 90-х.
Свято-Іллінська церква.	Вважається першим православним храмом Київської Русі. Згідно з легендою, її фундамент заклали ще Аскольд і Дір після того, як побували в Константинополі.
Кирилівська церква.	Разом з Софією це два храми, стіни яких збереглися недоторканими. Зведена церква в 1139 році за указом Всеволода Чернігівського.
Храм Святителя Миколи Чудотворця.	Перша і фактично єдина плаваюча церква в Україні. 23-метровий храм виконаний в стилі українського неobaroco.

Рис. 2.2.1. Києво-Печерська Лавра, за [63]

Біля міста знаходилося село Берестове, літня «дача» київських князів. Старець Іларіон, який служив у тутешній церкві, прагнучи самотньої молитви, викопав собі печеру на одному з дніпровських пагорбів. А вже в 1051 році, на самому початку митрополичого служіння старця, зайняв її афонський пострижник Антоній, родом з міста Любеча біля Чернігова. До моменту приходу афонця до Києва тут було кілька монастирів, заснованих за бажанням князів греками, але двосажнева печера видалася йому кращою. Духовний подвиг печерника залучив городян, вони почали приходити до нього. Навіть князь Ізяслав Ярославович приходив за благословінням та духовними порадами. Поступово навколо нього скоро згуртувалися дванадцять однодумців. Печери були розширені. у них облаштували келії та підземний храм на честь Успіння Божої Матері. Прп. Антонія, обтяжувала роль настоятеля, тому він поставив першим ігуменом прп. Варлаама, а сам пішов на сорок років і віддалену печеру на сусідньому пагорбі. Втім, і на новому місці дуже скоро почали збиратися охочі трудитися під його керівництвом, і поступово освоїли колись цілком звичайний пагорб настільки, що нині тут

знаходяться Ближні печери. Через десять років печерний монастирок розрісся, і лабіринти на Берестовій горі стали для братії тісні. Кошти на спорудження вже наземних келій і храму жертвував, на виконання своєї обітниці, якийсь Симон, який прибув з Німеччини, і окрім багатого мастку приніс обителі та золотий пояс із вінцем, знятим ним з Розп'яття, спорудженого колись його батьком [35].

При прп. Феодосії в Печерській обителі було прийнято перший на Русі загальножительський монастирський статут – кіновія. Статут новонародженого монастиря згодом став основою більшості монастирських статутів Русі [35].

Із початку заснування обитель була обнесена огорожею, що відокремлювала її від світу і буквально, і символічно. Преподобний Нестор Літописець писав, що вийшовши з печер, монастир оточив себе дерев'яною огорожею. Вже на початку XII століття навколо Верхньої Лаври було зведено кам'яні стіни. Але особливо важливою для обителі подією послужили закладка і освячення (перерви через труднощі у вигляді княжих усобиць і половців, що розграбували монастир в 1078 р.) собору Успіння Божої Матері – престольного храму монастиря. З його закладкою розгорнулася тут бурхлива будівельна діяльність майже одночасно з собором були зведені Троїцька надбрамна церква та Трапезна, а в селі Берестове, біля стін монастиря – Спаська церква. Так складався архітектурний ансамбль «колиски руського чернецтва», щоразу, незважаючи на руйнування, що відбулися потім, терпляче відновлювався заново [35].

Важливо, що конфігурація стін, веж і воріт, надбрамних чи баштових церков – мало символічний сенс. Стіни монастирів та міст у Стародавній Русі сприймалися як образ божественної сили і свідчили, що насельники більше ніж на матеріальну фортецю їх сподіваються на фортецю Божу та молитви святих, які незримо ці стіни охороняють. Огородження Лаври, що прагне до кола, символізувало, мабуть, пояс Цариці Небесної. Ззовні і всередині воріт (а часто і веж) знаходилися ікони з лампадами, що горять перед ними, число воріт визначалося священним числом (в Лаврі їх чотири; число це символізує

Животворящий Хрест Спасителя і, знову ж таки, пояс Богородиці). У свою чергу Успенський собор та Всехсвятська (над Економічною брамою) церква замикають трикутник із Троїцькою (над Святою брамою) церквою, осіняючи обитель ще й символом Трійці [35].

Успенський собор був освячений в 1089 митрополитом Іоанном, і через рік у ньому упокоїлися святі мощі преподобного Феодосія; преподобний же Антоній був похований під спудом у Ближніх печерах. Тим часом, відновлений та добудований монастир був вдруге розорений у 1151 р. торками-огузами (найбільш ймовірними предками сучасних гагаузів). Неповні два десятиліття через обитель, при взятті Києва полчищами Володимирського князя Андрія Боголюбського, всупереч княжій волі була запалена його союзниками берендеями (не виключено, що цей загадковий народ, що часто відносять до тюркського, є цілком слов'янським, бо називали його ще берендичі, подібно, наприклад, до назв племен кривичі та в'ятичі,) [35].

До кінця XII століття Наддніпрянщину все більше починають залишати жителі, замучені нескінченними навалами кочівників, головним чином половців, які майже повністю відрізали Київську Русь від греків, і княжими усобицями, що супроводжувалися руйнуванням і виведенням у полон людей поваленого князя. Менша частина цього «виходу» перебирається у верхів'я Дністра і Вісли, основний потік прагне на північний схід, у міжріччі Оки і Волги. Викликане цим запустіння південної Русі було настільки велике, що збіднів і майже знелюднів навіть стольний Київ, який перетворився на нікчемне містечко. Завдяки напливу переселенців центр державного та церковного життя Русі змістився на північ [35].

У 1230 році багато споруд монастиря постраждали від землетрусу. Однак найжахливіше сталося через десятиліття, коли Батисві полчища взяли Київ і опанували всю південноруську землю. Обитель тоді спорожніла: більшість ченців було перебито, інші відведені в полон, а ті, що залишилися, розбіглися лісами і збиралися тільки на служби. Кам'яна огорожа монастиря була зруйнована. Однак нащадки Чингісхана, які через свої забобони легко

запозичували божеств з різних релігій, виявляли деяку віротерпимість, тому Лавра незабаром оговталася і продовжувала упорядковуватися. У 1299 р. трапилося настільки сильне пограбування від татар, що все місто розбіглося [35].

У 1320 зовсім ослабле Київське князівство підпало під владу литовського князя Гедиміна, і католики почали утискувати православних. Коли король Казимир у 1339 р. підкорив собі Галичину та Волинь, становище православних у Києві стало зовсім нестерпним: почалися жорстокі гоніння, храми всюди перетворювалися на костели [35].

Однак до кінця XVI століття терпляча обитель знову, як і після Батиєвого нашестя, відроджується, незважаючи на тяготи, пов'язані з окатоличуванням українських земель і втручанням короля та магнатів у чернече життя. Відбудовуються храми, здобуваються нові землі. Поверненню Печерської обителі духовного авторитету, хоч як це дивно, чимало посприяла Брестська унія, прийнята 1596 року [35].

Відносно безпечні часи настали для Києво-Печерської обителі з 1654 р. Відома і донині оперізуюча Лавру кам'яна стіна, що служить основою ширшої київської фортифікації Печерської фортеці, побудована саме тоді піклуванням гетьмана Івана Мазепи. І хоча обитель відчутно постраждала під час пожежі 1718 року (у вогні згоріла й монастирська бібліотека), сам монастир невдовзі було відновлено, а 1786 року затверджено ступенем Лаври [35].

Після жовтневого перевороту 1917 р. почалися важкі для ченців часи. 1926 року «колишню» Києво-Печерську Лавру «визнали історико-культурним державним заповідником і вирішили перетворити на «Всеукраїнське музейне містечко». Ізоляція церковної громади та витіснення її новоствореним музеєм завершилися до початку 1930 повною ліквідацією монастиря. Частину братії було вивезено за сотню кілометрів від Києва і розстріляно, решту ув'язнено або заслано, а сама Лавра зазнала руйнування [35].

Величезні збитки архітектурним та історичним цінностям обителі завдала Друга світова війна. Окупаційна влада у 1942 році дозволила відновити

монастирське життя на нижній території Києво-Печерського «заповідника», але не втрачала при цьому головної своєї мети: цінності унікального музею вивозилися з Лаври вдень і вночі. А у листопаді 1941 року окупанти підірвали Свято-Успенський собор [35].

Зміна світської влади у XX столітті не принесла Лаврі полегшення. До кінця 1950-х років старовинні колодязі преподобних Антонія та Феодосія, крім іншого, що виконували дренажну функцію, були засипані, що негативно позначається і донині. Монастир, що відновився під час фашистської окупації, був скасований у 1961 році [35].

Відродження чернечого життя в Києво-Печерській Лаврі почалося в червні 1988 року, коли у зв'язку зі святкуванням 1000-річчя Хрещення Русі новоствореній громаді було передано територію Далеких печер з усіма наземними будівлями, а через два роки в лоно Церкви повернулися. З 1990 року Києво-Печерська Лавра входить до Списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. На її території знаходяться 122 пам'ятки архітектури. Територія Лаври поділена на дві частини Верхню та Нижню. Верхню частину займає Національний історико-культурний заповідник, у Нижній знаходиться власне монастир [35].

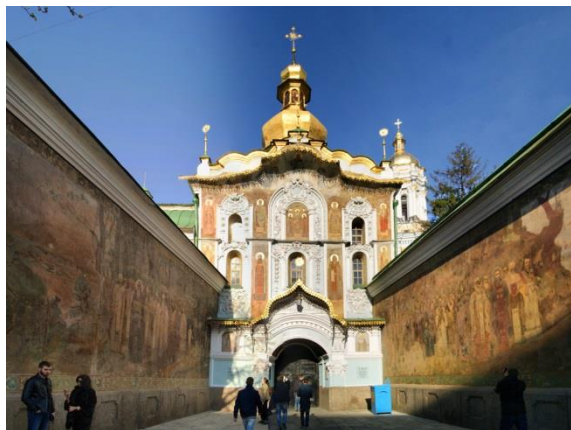

Рис. 2.2.2 Троїцька надвратна церква, за [51]

Цей чотирьохстопний хрестовокупольний храм освячений у 1108 р. коштом чернігівського князя Святослава Давидовича, який приня постриг і став відомим як чернець Святоша. Споруда зберегла свій первісний вигляд (рис. 2.2.2). Кріплення, які прилягають до церкви, закладені в XII ст. Основним

будівельним матеріалом цієї церкви. як і для інших ранніх монастирських споруд, були квадратна тонка цегла-плінфа та камінь. Учні лаврської художньої школи у середині XVIII ст. прикрасили стіни та склепіння церкви чудовими розписами на біблійні теми. Витончений позолочений іконостас також витвір лаврських майстрів [35].

На рис. 2.2.3 зображено Успенський собор – перлину давньоруської архітектури. Його було зруйновано під час Другої світової війни. На центральній площі Заповідника залишились лише його руїни. У 1082-1089 рр. Інтер'єр храму був розписаний фресками та прикрашений мозаїкою. Окрім грецьких майстрів, прикрашав собор київський живописець Аліпій, котрий навчався у греків мозаїчній справі. Трохи згодом до основної споруди прибудували Іоанно-Предтеченську церкву. Оригінальне планово-просторове та архітектурне рішення Успенського собору стало зразком при будівництві храмів в інших містах. На даний момент Успенський собор відновлено [35].

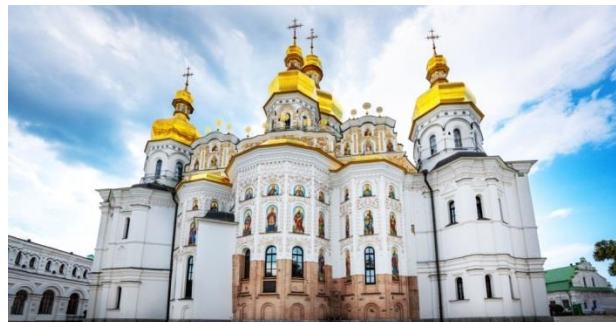

Рис. 2.2.3 Успенський собор, за [51]

На рис. 2.2.4 зображена Велика лаврська дзвіниця, спорудження якої закінчилося 1745 р. Проект виконав відомий архітектор І.Г. Шедель. Дзвіниця – вертикальний акцент монастирського ансамблю. Шістнадцятигранна в плані будівля має чотири яруса і увінчана грушоподібним барочним верхом з ліхтариком і головою. Вся висота його з хрестом 96.5 м. Конструкція будівлі склепінчасто-аркова, на третьому ярусі знаходилися дзвони загальною вагою 5 тисяч пудів. У 1744 р. на четвертому ярусі встановлено баштовий годинник з курантами. Дзвіниця нахилена у північно-східному напрямку (мабуть, через близькість зсувних схилів правого берега Дніпра), проте нахил її не збільшується [35].

Рис. 2.2.4 Велика лаврська дзвіниця, за [51]

Церква Всіх Святих (рис. 2.2.5) поставлена над господарським проїздом (Економічною брамою) наприкінці XVII ст. Хрестова, п'ятикупольна, але повторює структуру українських дерев'яних храмів. Грані об'ємів на фасадах оформлені пілястрами з великою кількістю горизонтальних поясків, вікна напівколонками та фігурними фронтончиками, а стіни – нішами різноманітної форми. Куполи увінчані головками барочної форми з ліхтариками. Мальовничість зовнішнього вигляду будівлі посилена розчленуванням об'ємів та їх енергійним пластичним оформленням, що надає йому урочистості та ошатності. Пишність інтер'єру посилює п'ятиярусний іконостас, віртуозна позолочена різьблення якого чудово вирізняється на червоному тлі [35].

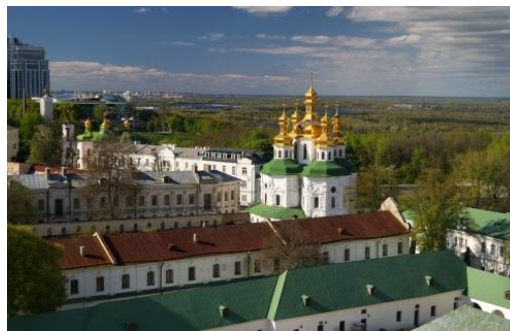

Рис. 2.2.5 Церква Всіх Святих, за [51]

Поблизу Економічної брами стоїть церква Спаса на Берестові головний храм колишнього Спасо-Преображенського монастиря. Назва храму походить від назви княжого села Берестове. Храм значно змінився у середині XVII ст., коли митрополит Петро Могила його відновив. Пізніше до західної стіни не було прибудовано дзвіницю та виконано чудові розписи інтер'єру. У 1970 р. під розписами XVII ст. реставратори відкрили велику фрескову композицію XII ст.,

прозвану «Чудовий лов риби». Церква Спаса родова княжа усипальниця Мономахів. У ній поховані дочка Володимира Мономаха Євфимія, київський князь Юрій Долгорукий, його син князь Гліб Юрійович. У 1947 р. у храмі встановлено символічний надгробок Юрію Долгорукому у вигляді давньоруського саркофагу. У 1982 році відреставровано інтер'єр храму, позолочені куполи. Від первісної будівлі зберігся лише західний притвор церкви [35].

На південь від Успенського собору стоїть Трапезна церква з Трапезною палатою, стилізована під візантійські форми і освячена в 1895 р. Розписи належить початку ХХ ст. (рис. 2.2.6).

На території Ближніх печер радує око невеликий, але стрункий і акуратний кам'яний храм із трьома позолоченими куполами Хрестовоздвиженська церква, зведена у 1700 р. опікою полтавського полковника П. Герцика. Настінний живопис поновлювався в 1796, 1816 і 1894 рр. У храмі знайдено гармонійне співвідношення основних обсягів та мальовничого трикупольного вінчання, витонченого декору portalу та гладі стін, що ставить його у низку найбільш характерних творів архітектури українського бароко. На північний захід від Хрестовоздвиженської церкви височіє дзвіниця Ближніх печер. Під нею проходить галерея, що веде до Ближніх печер[35].

Рис. 2.2.6 Трапезна церква, за [51]

З двору Ближніх печер на територію Далеких теж прокладено дерев'яну галерею, з якої відкривається чудовий краєвид на дніпровські схили. При

виході з галереї перед очима постає у всій красі струнка семикупольна церква Різдва Пресвятої Богородиці, на місці колишньої дерев'яної. Зодчий блискуче вирішив важке завдання згрупував обсяги різної висоти та маси, химерні мальовничі верхи та тонко намальовані деталі в унікальну архітектурну симфонію [35].

Поруч стоїть восьмигранна двоярусна дзвіниця, збудована у 1761 р. У нижньому ярусі в середній частині розташований арочний проїзд, а в бічних службові приміщення та сходи для входу на другий ярус. Великі арочні отвори, розміщені у центрі, оформлені одиночними, а діагональні пілони парними коринфськими колонами. Вінчають дзвіницю триярусних грушоподібних форм верх і чотири високі шпиль по сторонах. Пластична виразність обсягу, витонченість архітектурної композиції та легкість мальовничого силуету роблять дзвіницю одним із помітних створінь українського бароко XVIII століття. Дзвіниця відноситься до найкращих пам'яток вітчизняної архітектури XVIII століття [35].

Архітектурний ансамбль Дальніх печер завершує невелика Аннозачатівська церква, що мальовничо височіє над кручею. Це прямокутне, увінчане шатровим верхом із позолоченим куполом, спорудження. Зведена у 1679 році, пізніше неодноразово перебудовувалася. На початку XIX століття встановлено розкішний дубовий іконостас [35].

Ближні та Дальні печери є складною системою підземних коридорів заввишки 2-2,5 м і шириною до 1,5 м заввишки. Довжина Ближніх печер – 313 м, Дальніх – 293 м. Викопали їхні ченці Києво Печерського монастиря. Вперше печери згадуються в літописі під 1051 роком. Спочатку їх використовували як келії монахи монастиря, згодом у них почали ховати лаврських подвижників, печерних старців, відомих діячів церкви та культури. Серед них Нестор Літописець автор «Повісті временних літ», Симон та Полікарп укладачі Києво-Печерського патерика, іконописець Аліпій, лікар Агапіт та інші. У кожному лабіринті печер є по три підземні церкви з металевими позолоченими іконостасами, де й у наш час відбуваються богослужіння. У стінах печерних

коридорів залишилися віконця келій печерних старців-затворників, які колись усамітнювалися тут і присвячували своє аскетичне життя молитвам та смиренності. У печерах виставлено для поклоніння нетлінні мощі лаврських святих [35].

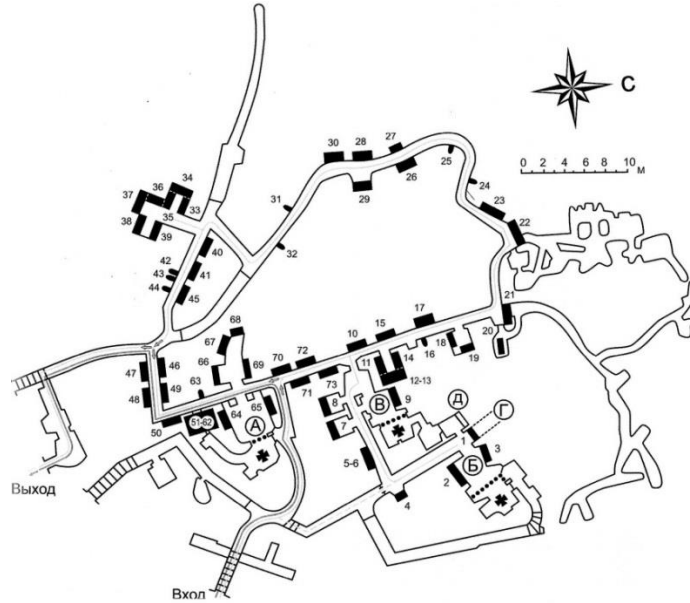

Рис. 2.2.7 План-схема Ближніх печер, за [91]

«Аналіз мережі православних храмів Київщини показав, що 38 храмів розташовано у містах, що становить 21% їх загальної кількості, 14 у селищах міського типу і 127 або 71% у сільській місцевості» [23].

Таким чином, зміст і переваги використання релігійної тематики в екскурсійній діяльності полягають в тому, що вона привертає увагу не лише віруючих, а й людей, які цікавляться культурою та історією країни. Релігійні місця часто є популярними туристичними пам'ятками та приваблюють туристів з усього світу. Однак слід враховувати, що релігійні питання дуже тонкі і чутливі. Тому гідам та туроператорам слід бути особливо обережними та поважати релігійні переконання та культурні традиції кожного відвідувача, власне як і їх відсутність [18].

Наступний параграф буде присвячено перспективним векторам функціонування релігійного туризму та паломництва у Київській області та столиці України – м. Києві.

2.3. Перспективні вектори функціонування релігійного туризму та паломництва у Столичному регіоні

«У каталозі туристичних об'єктів України поряд з 5285 природними, історико-культурними та іншими пам'ятками виділяють 1916 храмів та церков (27% від загальної кількості). Серед об'єктів сакральної архітектури – 142 собори, 1298 церков, 255 костелів, 156 монастирів, 57 синагог, 14 мечетей, 26 святих місць, 30 місць паломництва» [25, 64].

Під час розробки релігійно-туристичних маршрутів екскурсійної спрямованості в сільській місцевості Київської області слід включити відвідування старих дерев'яних церков, адже із 122 сільських церков 2/3 – дерев'яні, що збудовані у XVIII-XIX ст. причому, їх лівова частка знаходиться що переважна більшість їх розташована у південній лісостеповій зоні бідній на лісові ресурси, а не у північній поліській. Дерев'яні церкви – складні унікальні витворами українських майстрів. Дані релігійні об'єкти несуть не лише високий рівень фахової будівельної майстерності її творців, але й українські етнокультурні традиції, художні смаки та духовну ауру [23].

При складанні туристичних маршрутів і екскурсій релігійної спрямованості на території України, завжди варто акцентувати на важливих об'єктах, якими є монастирі і храми з мощами святих, чудотворними іконами та іншими реліквіями. І їх цінність визначається не за їх розміщенням (столичні чи провінційні, місто чи село), а художнім і мистецьким рівнем. Це відноситься і до архітектури, живопису, важливими є скульптурні роботи на біблійні сюжети, створені відомими і невідомими художниками і майстрами. Важливими туристичними об'єктами можуть виступати також Поховання колишніх і сучасних вищих ієрархів християнської церкви можуть бути потенційними об'єктами релігійно-туристичного інтересу туристів і паломників [21].

Виходячи з цього перспективними напрямками, в першу чергу, міжнародного (в'їзного) релігійного туризму і паломництва можуть стати

наступні туристичні регіони, дестинації, локації (табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Потенційні регіони релігійного туризму і паломництва в Україні, за [21]

Регіон, дестинація, локація	Коротка характеристика
АР Крим	зосереджені пам'ятки християнства і дохристиянських релігій, іудаїзму, ісламу, караїзму
Умань, Бердичів, Меджибіж, Тараща та інші міста	пов'язані з історією хасидизму, захороненням цадиків. Їх охоче відвідують тисячі прочан хасидів з США, Ізраїлю.
Галичина, Буковина, Закарпаття	регіон, в якому збереглися «святі місця» католицизму, православ'я, іудаїзму, протестантизму, вірменської церкви (перехрестя західного і східного християнства, латинської і візантійської культур)
низка міст обласного і районного підпорядкування (Вінниччина, Житомирщина, Хмельниччина, Волинь)	відтворюють національну і сакральну культуру княжої доби і середньовіччя (українського бароко), співжиття католицького і православного світу
знаменитий шлях «від варяг у греки»	туристське відтворення якого може привернути історико-культурний інтерес до витоків Київського християнства
Київ, Чернігів, інші міста центральної України	в перспективі можуть і повинні стати, завдяки історико-культурним і сакральним пам'яткам своєрідним туристським засвоєнням багатої української дохристиянської і християнської культури і духовності
мальовничі куточки Донбасу (Святогірська лавра на Донеччині та Киселева балка у Луганській області)	архітектурний комплекс, що поєднує природні елементи і творіння рук людських

Культурні і релігійні традиції населення України на існуючі сакральні, релігійні туристичні ресурси вже нині сприяють і потенційно матитуть змогу формувати достатньо стійкий попит на туристичні поїздки з релігійною метою та виважені паломницькі мандрівки.

Християнські монастирі замикаються не лише на релігійній функції в житті сучасного суспільства, але й характеризуються як солідні центри туристично-релігійної, просвітницької/видавничої діяльності, роботи з молодим поколінням, є духовними осередками [26].

«У перспективі 75% туристичного потоку з релігійною метою буде

спрямовано в Західну і Центральну Україну, близько 14% – у східних областях і менше 10% – на південь країни» [21]. Але для реалізації подібних проєктів необхідно вирішити ряд нагальних проблем, які подано у таблиці 2.3.2.

Таблиця 2.3.2

Існуючі проблеми на шляху розвитку релігійного туризму і паломництва в Україні, за [21]

інвентаризація і реставрація історико-культурних, сакральних-духовних місць, пам'яток, які приваблюватимуть туристів. Більшість з цих пам'яток, на жаль, перебуває в занедбаному, непривабливому стані;
створення сучасної цивілізаційної інфраструктури міжнародного паломницького туризму (шляхи сполучення, зв'язок, місця відпочинку);
підготовка кваліфікованих кадрів (гідів, провідників туристських груп, організаторів туристських маршрутів) із знанням історії, культури, релігії, традицій, звичаїв, обрядів України і народів, які в ній проживали, а також іноземних мов;
з метою докладнішого вивчення перспектив розвитку міжнародного паломницького туризму, уточнення можливих потоків туристів з конкретних країн, їхніх інтересів і запитів, необхідно встановити контакти з культур-аташе посольств цих країн в Україні (США, Канади, Ізраїлю, Ватикану, Німеччини, Польщі, Швеції, Болгарії та ін.), а також з товариствами, асоціаціями, національно-культурними фондами, конфесійними центрами національних меншин в Україні.

Тобто, через розробку власної національної мережі (сітки) релігійних і паломницьких маршрутів, туристичні оператори і туристичні агенти разом із релігійними і церковними громадами, єпархіями приходами різних конфесій і деномінацій можна експортувати конкретну церковну чи релігійну культуру як фундаментальну складову національної і етнічної культурної спадщини [21].

Релігійні і сакральні туристичні об'єкти які є пам'ятками архітектури світового, національного та місцевого значення по території України розміщені зовсім нерівномірно. Виходячи з цього, в Україні є перспективним виділення чотирьох районів для розробки і реалізації актуальних маршрутів для релігійного туризму і паломництва [26] (див. табл. 2.3.3).

Крім того, слід наголосити що «Найбільша кількість релігійно-туристичних об'єктів, які занесені до списку пам'яток архітектури національного значення, припадає на дерев'яні (40,59%) та муровані (36,72%) храми. Помітне місце займають костели (13,01%) та монастирі – 9,13%.

Найменше припадає на мечеті – 0,55%» [26].

Таблиця 2.3.3

Перспективні регіони для розвитку релігійного туризму, за [26]

Регіон	Склад та характеристика
Західний	Львівська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька та Рівненська області. Висока насиченість сакральними об'єктами пояснюється насамперед довготривалим входженням до Австро-Угорської імперії та Польщі, а також пізнішим приєднанням до атеїстичного Радянського союзу
Північно-Центральний	Житомирська, Хмельницька, Вінницька, Київська, Черкаська, Чернігівська, Сумська, Полтавська та м. Київ
Південний	АР Крим та м. Севастополь, Херсонська, Миколаївська та Одеська області
Придніпровсько-Східний	Кіровоградська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Харківська та Луганська області

Таким чином, можна зробити висновок, що наша країна в післявоєнний період має реальні перспективи розвитку релігійного туризму та паломництва, бо має потужний історико-культурний, архітектурний, просвітницький потенціал у всіх регіонах і областях. І Україна могла б по-справжньому конкурувати з провідними країнами у сегменті релігійного туризму – Грецією, Ізраїлем, Сербією, Кипром, певною мірою, навіть з Італією.

Релігійний «По монастирях Київщини»

Тур: Полтава – Київ (Києво-Печерська Лавра – Голосієво – Чорнобильський Пустинно-Микільський монастир (урочище Бички за 35 км від Чорнобиля і 8 км від слободи Замошшя) – Полтава.

Виїзд по п'ятницях-суботах. Сезонність: травень-вересень. Тривалість: 2-дні.

Таблиця 2.3.4

Опис туру

Характеристика туру	Конкретизація ознак
Вид туру за метою подорожі	Релігійний
Вид туру за кількістю та категорією споживачів	Груповий,
Дати туру:	Травень-вересень
Виїзд:	Полтава
Маршрут	Полтава – Київ (Києво-Печерська Лавра – Голосієво – Чорнобильський Пустинно-Микільський монастир (урочище Бички за 35 км від Чорнобиля і 8 км від слободи Замошшя) – Полтава
Загальна протяжність маршруту, км	1000
Тривалість туру	2 / 1 ніч
Транспортні послуги	Автобус
Розміщення	Готелі при монастирях / автобус
Обід	Трапеза в монастирях
Страховання	Стандартне від нещасних випадків

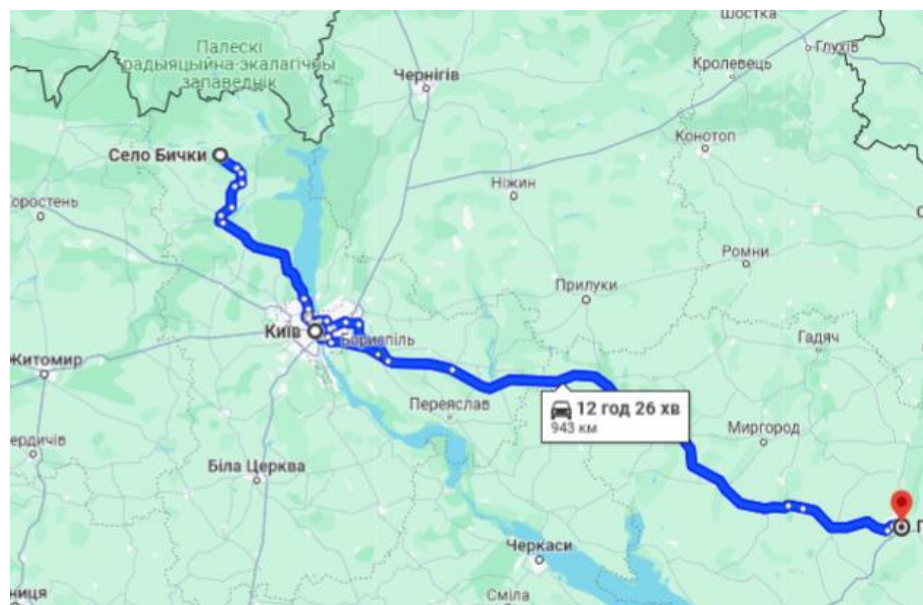

Рис. 2.3.1 Маршрут туру «По монастирях Київщини»

Таблиця 2.3.5

Калькуляція туру “ По монастирях Київщини ”

№ з/п	Найменування витрат	Ціна, грн	Кількість	Розрахунок	Загальна сума, грн
1	Трансфер 1000 км (Полтава – Київ (Києво-Печерська Лавра – Голосієво – Чорнобильський Пустинно-Микільський монастир (урочище Бички за 35 км від Чорнобиля і 8 км від слободи Замоштя) – Полтава)	X	x	x	5261
2	Екскурсійні послуги (не входить у вартість туру)	-	-	-	-
3	Заробітна плата гіда	-	-		800
4	Основні витрати	x	x		6061
5	Накладні витрати	x	5,0 % (від основних витрат)	6061*5,0%	303
6	Страховання туристів від нещасних випадків	x	5,0 % (від основних витрат)	6061*5,0%	303
7	Прибуток	x	30 % (від основних витрат)	6061*30%	909
8	Загальна вартість туру	255	30		7576

Таким чином, вартість туру для одного туриста становить 255 грн. у поточних цінах (7576/30).

Покровський Голосіївський чоловічий монастир. 1631 р. архимандрит Києво-Печерської лаври, а потім вже митрополит Петро Могила збудував тут церкву Святого Іоанна Сочавського, небесного покровителя Молдови. Невдовзі Голосіївська пустинь стала літньою резиденцією митрополитів.

1918 року обитель пограбували, а в 1919 р. монастир перейшов під крило комунального господарства Київського міськвиконкому.

У 1922-1923 рр. монастир був переданий Сільськогосподарській академії.

Після німецько-радянської війни монастирські будівлі використовувались як господарчі споруди. Було втрачено усі храми, зокрема

церкву ікони Божої Матері «Живоносне Джерело» та Покровську церкву. В 1950-х-1960-х їх було розібрано як такі, що не мають художньої цінності.

У 1990-ті - 2000-ні Голосіївську пустинь (Свято-Покровський монастир) було відновлено й відбудовано. 12 вересня 2023 року згідно з вимогами закону Духовна академія та семінарія УПЦ МП звільнила приміщення Києво-Печерської лаври, а корпуси номер 63 і 64, де раніше діяв навчальний заклад, були опечатані комісією національного заповідника «Києво-Печерська лавра». Після цього семінаристи та співробітники КДАіС переїхали до Покровського Голосіївського монастиря.

Чорнобильський Пустинно-Микільський монастир – колишній старообрядницький чоловічий монастир, який існував в урочищі Бички за 35 км від Чорнобиля і 8 км від слободи Замошшя. Нині це Миколаївський Пустельний жіночий скит Київського Покровського монастиря (Українська православна церква). Монастир розташований на самому кордоні Зони відчуження.

У 2008 році протоієрей Іоанн Токарук виявив у лісовій глушині руїни монастиря. У 2010-2011 роках було розпочато його відновлення як скиту Покровського жіночого монастиря міста Києва. Радіаційне тло на території монастиря не перевищує нормальних показників, тому представники церкви просили відсунути кордон Зони. Представники міліції не перешкоджали відвідуванню монастиря і навіть самі його відвідували. У травні 2018 року громада Воскресенського кафедрального собору УПЦ подарували скиту 13 корів. У вересні того ж року Державне агентство України з управління зоною відчуження відкрило туристичний маршрут, що проходить через монастир (маршрут № 12).

27 грудня 2018 року монастир звинуватили у незаконному веденні сільськогосподарської діяльності на території Чорнобильської зони. За словами черниць, сільськогосподарська діяльність ведеться на земельній ділянці 8 га в селі Черемошна, наданій їм у користування Орджонікідзевською сільською радою у 2008 році.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У результаті опрацьованої значної кількості наукових джерел і літератури авторка дійшла наступних висновків.

1. Київщина, володіючи чисельними та культурними цінностями зможе досягти значного економічного розвитку в туристичному бізнесі. Загальновизнане значення пам'яток історії і культури ї важливою частиною культурної спадщини, що уособлює собою невичерпний інформаційний потенціал людства, є важливою ланкою пам'яті народу, носієм багатовікових традицій. На території Київської області є пам'ятки історії , архітектури, мистецтва багато з них – загальнодержавні, а деякі мають світове значення. Історико-культурні ресурси є одним з туристично-рекреаційних факторів, що впливають на розвиток релігійного туризму.

2. У релігійному туризмі першочерговими потребами є духовні (необхідність відвідування сакральних чи релігійних об'єктів для отримання Божої благодаті) та культурно-пізнавальні (ознайомлення із культурно-мистецькими, архітектурними та сакральними цінностями).

3. Сучасні паломники образно діляться на дві категорії: перша – складається з осіб, які повністю орієнтуються у реаліях релігійного і церковно-суспільного життя, чітко знають мету і зміст паломництва, а друга – це люди, які вперше зайшли в храм чи взнали про Бога (неофіти). Духовно-просвітницька спрямованість – основне призначення і зміст паломницьких подорожей

4. Віра визначає моральну традицію народу, його духовне життя, його творчу працю, енергію і духовний потенціал. Шляхи його культурної творчості, зміст прав людини не може бути не прив'язаний до моралі.

5. Ринок релігійного туризму оцінювався в 181,6 мільярда доларів США в 2023 році та, як очікується, досягне 321,6 мільярда доларів США в 2031 році, що відповідає середньорічному зростанню на 8,4% між 2024 і 2031 роками.

6. Зміст і переваги використання релігійної тематики в екскурсійній діяльності полягають в тому, що вона привертає увагу не лише віруючих, а й людей, які цікавляться культурою та історією країни. Релігійні місця часто є популярними туристичними пам'ятками та приваблюють туристів з усього світу. Однак слід враховувати, що релігійні питання дуже тонкі і чутливі.

7. Наша країна в післявоєнний період має реальні перспективи розвитку релігійного туризму та паломництва, бо має потужний історико-культурний, архітектурний, просвітницький потенціал у всіх регіонах і областях. І Україна могла б по-справжньому конкурувати з провідними країнами у сегменті релігійного туризму – Грецією, Ізраїлем, Сербією, Кипром, певною мірою, навіть з Італією.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфорд О.Х. Менеджмент, коли віра має значення / Алфорд О.Х., Нотон М.; перекл. з англ. О. Живиці, Ю. Щербиніної. К.: Кайрос, 2003. 357 с.
2. Андрієць О.С., Бондар Л.М. Релігійний чинник як дієвий засіб розвитку туризму на Житомирщині. *Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі*: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир, 2013. С.77-82.
3. Атаман Л.В. Атрактивність сакральних ландшафтів м. Вінниці. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Географія. 2017. Вип. 29. №1-2. С. 14-21.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. 395 с.
5. Божук Т. І. Застосування інформаційних технологій в релігійному туризмі. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. №1. С. 326-333.
6. Божук Т.І. Класифікація релігійного туризму. *Географія та туризм*. 2010. Вип.4. С.81-86.
7. Божук Т.І. Методичні аспекти визначення оцінки сакральних об’єктів для потреб туризму. *Вісник Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В’ячеслава Чорновола. Серія «Економічні науки»*. 2008. Вип. 3. С. 260-272.
8. Божук Т.І. Поняття, функції та завдання релігійного туризму. *Вісник Львівського університету*. Серія географічна. 2010. Вип.38. С.37-44.
9. Бордун О.Ю. Теоретичні та прикладні засади дослідження релігійних та паломницьких потоків України. *Географія та туризм*. 2012. Вип.23. С.73-81.
10. Бордун О.Ю., Шуманська Ю.П. Сучасний стан і перспективи розвитку в Україні європейського паломницького шляху Святого Якова. *Географія та туризм*. 2014. Вип. 28.
11. Борисова О. Релігійний туризм: актуальність для України

постпандемічної України. *Українське релігіознавство*. 2020. №92. С. 139-165.

12. Борисова О.В., Гринюк Т.А. Релігійний туризм у контексті традицій духовного життя населення України. *Туризм в Україні: виклики та відновлення: Матеріали Міжнар. туристичного форуму* (м. Київ, 21-22 березня 2023 р.). К.: КНЕУ, 2023. С.75-79.

13. Вальцев С. В. Занепад людства. 2-е вид. доп. і перероб. К., 2009. 218 с.

14. Всесвітня туристична організація. Офіційний сайт. URL: <http://unwto.org/>.

15. Глібовець В. Л. Суспільно-географічні аспекти дослідження міст як центрів туризму (на прикладі Столичного суспільно-географічного району) [Текст]: автореферат... канд. географічних наук, спец.: 11.00.02 – економічна та соціальна географія. К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2011. 24 с.

16. Головне управління статистики у Київській області. URL: <http://kyivobl.ukrstat.gov.ua/content/p.php3?c=708&lang=1>.

17. Головне управління статистики у м. Києві. URL: <http://kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=2697&lang=1>.

18. Грабар М. Використання релігійної тематики в екскурсійній діяльності. *Сакральне та туризм: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 28 квітня 2023 р.) К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.222-224.

19. Грецька організація по туризму. Офіційний сайт. URL: <https://www.visitgreece.gr/>.

20. Гуліна М. А. Словник-довідник для соціальної роботи. URL: <http://voluntary.org/dictionary/903/symbol/196/page/2>.

21. Данільєва Ю.Г. Паломницький туризм в Україні: витоки, різновиди, перспективи. *Історичні записки*. 2012. Вип.36. С.73-80.

22. Денисик Г., Воловик В., Атаман Л. Ландшафт і паломництво. *Сакральне та туризм: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 28 квітня 2023 р.) К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.47-50.

23. Доценко А. Культові споруди Київщини та їх використання в туризмі. *Сакральне та туризм: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 28

квітня 2023 р.) К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.163-165.

24. Екскурсії «Київ релігійний». URL: https://anga.ua/list/relihiinyi_kyiv/.

25. Загуменнова М.-М.С. Вектори розвитку релігійного туризму в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 21-22 травня 2020 р.). У 2-х ч. Рівне: НУВГП, 2020. Ч.2. С.373-374.

26. Зацепіна Н.О., Станкова М. Тенденції та перспективи розвитку релігійного та сакрального туризму в Україні. *Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25 листопада 2022 р.). Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2022. С.170-173.

27. Зеленюк Ю.О. Релігійний туризм як комунікаційний засіб виховання людської особистості. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Психологія і педагогіка*. 2013. Вип. 23. С. 88-95.

28. Зеркалов Д. В. Релігійна безпека України: хрестоматія. К.: Автор, 2008. 188 с. (Духовна безпека: в 7 кн.; кн. 4).

29. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua/>.

30. Київська обласна державна адміністрація. URL: <http://koda.gov.ua/kiivsnnina/pro-ovblast/pasport-kyuivskoyi-oblasti>.

31. Київ. Офіційний туристичний сайт міста. URL: <http://kyivcitytravel.com.ua/akademiya-gostynnosti>.

32. Кіптенко В. К. Продукт туристичної території. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 9. С. 119-124.

33. Ключ І.Г. Релігійний туризм: історія і сучасність. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10 квітня 2019 р.). Одеса: ОНЕУ, 2019. С.241-244.

34. Козловський І.А. Вибрані лекції по теорії й практиці релігійного містицизму. Т.2. Суфізм. Донецьк: Норд-Прес, 2010. 583 с.

35. Колиска чернецтва. Лаврські печери. *Православні монастирі*. Подорожі

по святих місцях. 2009. №1.

36. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

37. Кудінова І. Релігійний туризм: сутність і перспективи розвитку. *Сакральне та туризм: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 28 квітня 2023 р.). К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.206-208.

38. Логвин М.М. Духовно-релігійні аспекти розвитку туризму у секуляризованому суспільстві. *Туристичний бізнес та екзистенційний пошук особистості: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 3-4 квітня 2019 р.). Харків: ХДАК, 2019. С.35-38.

39. Логвин М.М., Карпенко Н.М., Шуканов П.В. Історико-культурна спадщина як чинник розвитку регіональної туристичної дестинації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. №4. С. 393-399.

40. Логвин М.М. Соціально-економічні проблеми суспільства: сакрально-географічний підхід. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія Географія. Том 24 (63). 2011. №2. Ч. 1. С. 88-93.

41. Любіцева О.О., Романчук С.П. Напрямки розвитку релігійного туризму в Україні. *Туризм у ХХІ столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості: матеріали: Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 10-11 жовтня 2001 р.). К.: Знання України, 2002. С.61-65.

42. Любіцева О.О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм: навч. посібник. К.: Альтерпрес, 2011. 416 с.

43. Маслова Л. А. Державне регулювання процесу забезпечення духовної безпеки: загрози релігійної сфери. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1435/>.

44. Міністерства культури та інформаційної політики. URL: <https://mcip.gov.ua/>.

45. Мітюк О.В. Оцінка привабливості туристичних об'єктів і територій Столичного регіону. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.

46. Найкращий маршрут Київщини. URL: <https://incognita.com.ua/>

naykrashchiy-marshrut-kiyivshchini

47.Новикова В.І. Види туризму: регіональне поширення, вплив на інфраструктуру. *Перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні: регіональні аспекти*: зб. тез за матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. / ред. кол. А.Л. Бержанір та ін. (м. Умань, 22 березня 2013 р.). Умань: Візаві, 2013. С.242-244.

48.Обухов В. Є. Закони Євангелія і закони кібернетики. 3-е вид., випр. і доп. К., 1997. 293 с.

49.Обухов В. Є. Істинність Православ'я. Науковий метод порівняльного богослов'я і православної апологетики. К.: СОБІ, 2006. 473 с.

50.Осипенко К. В. Методика оцінки конкурентних переваг туристичної привабливості регіону [Текст]. *Формування і реалізація стратегії розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону* : монографія / за наук. ред. О. В. Булатової. Маріуполь : МДУ, 2013. С. 49-62.

51.Основні релігійні пам'ятки Києва. URL: <https://ukr-prokat.com/blog/osnovni-religijni-pamyatky-kyyeva.html>.

52.Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр. (*Інформаційні матеріали*). К.: Razumkov centre, 2020. 110 с.

53.Павлов С. В., Мезенцев К. В., Любіцева О. О. Географія релігій: навчальний посібник. К.: АртЕК, 1998. 504 с.

54.Панченко С.А. Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи: Монографія. К.: Автограф, 2019. 163 с.

55.Паньків Н. Еволюція транспортної інфраструктури Європи та її вплив на розвиток мандрівництва і туризму. *Вісник львівського університету. Серія географічна*. 2013. Випуск 43. Ч. 2. С. 39-47.

56.Патійчук В. О., Саванюк С.А. Головні православні релігійно-паломницькі центри України. URL: <https://turizmliol.wordpress.com/2020/05/14>.

57.Патійчук В. О. Сучасні риси розвитку релігійно-паломницького туризму в Греції. *Актуальні проблеми країнознавчої науки*: матеріали II

Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 14–15 травня 2015 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. С. 151–156.

58.Патійчук В. О. Україна в системі міжнародного релігійно-паломницького туризму. *Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки*. 2013. № 1. С. 223-227.

59.Патійчук В. О., Швець В.О. Греція як світовий центр релігійного туризму. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/> 2015/12/.

60.Про внесення змін до Закону України “Про туризм”: Закон України // *Відомості Верховної Ради України* [Текст]. 2004. №13. Ст. 180.

61.Програма розвитку туризму Київської області на 2024-2026 роки. URL: <https://kor.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/Dodatok-48.pdf>.

62.Про туризм: Закон України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1995. №31. Ст.241 (в редакції від 04.08.2011). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nre>.

63.Путівник по культурній спадщині Києва. URL: <http://kyiv-heritage-guide.com/>.

64.Путівник по Україні. URL: <https://ua.igotoworld.com/>.

65.Радченко Е. Є. Теоретичні основи формування та розвитку туристичного потенціалу регіону. *Електронне наукове фахове видання “Ефективна економіка”*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/214.pdf.

66.Релігієзнавство: історія та теорія релігії : підручник / [О.М.Єременко, Н.С.Звонок, Я.В. Кічук та ін.] ; за заг. ред. О.М.Єременка, О.О. Смоліной. Северодонецьк: вид-во СНУ ім.В. Даля, 2017. 268 с.

67.Релігійний туризм. URL: <https://www.visitgreece.gr/>.

68.Росіяни зруйнували та пошкодили в Україні 205 релігійних споруд. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3562099-rosiani-zrujnuvali-ta-poskodili-v-ukraini-205-religijnih-sporud.html>.

69.Сергійко В.Ф. Свобода совісті – правова гарантія розвитку паломницького туризму. *Наукові записки Київського університету туризму*,

економіки і права. Серія: філософські науки. 2011. Вип.11. С.208-221.

70.Сировець С. Ю. Територіальна організація туристичного процесу Столичного регіону. *Географія та туризм*: Науковий збірник / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відпов. ред.) та ін. К.: Альтерпрес, 2011. Вип. 12. С. 59-65.

71.Стан релігійної ситуації у Київській області. URL: <https://koda.gov.ua/gromadskosti/gumanitarna-polityka/kultura/viddil-ohorony-kulturnoyi-spadshhyny-ta-religij/stan-religijnoyi-sytuacziyi-u-kyuivskij-oblasti/>

72.Статистичний щорічник України за 2022 рік / Державна служба статистики України: за ред. І. Є. Вернера / відп. за вип. О.А. Вишневська. Київ, 2023. 387 с.

73.Статистичні звіти Міністерства культури України. URL: <https://mkip.gov.ua/content/statistika-kreativnih-industriy.html>.

74.Стратегія розвитку Київської області на 2021-2027 роки. URL: <https://koda.gov.ua/kiiivshhina/rozvytok-regionu/strategiya-rozvytku/>.

75.Стратегія розвитку м. Києва до 2025 р. URL: <http://dp.kga.gov.ua/uk/strategichna-initsiativa-dniprovska-perlina/strategiyarozvitku-m-kieva-do-2025-r>.

76.Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/168-2017>.

77.Туризму в Київській області бути! URL: <http://koda.gov.ua/news/turizmu-v-kiiivskiy-oblasti-buti/>.

78.Туристична діяльність в Україні у 2022 році: стат. бюлет. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. К.: Державна служба статистики України, 2023. 80 с.

79.Туристична Київщина в смартфоні: з'явився сайт з віртуальними турами найцікавішими пам'ятками області. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/10804238-turistichna-kijivshchina-v-smartfoni-z-yavivsya-sayt-z-virtualnimi-turami-naycikavishimi-pam-yatkami-oblasti.html>

80.Туристичний бренд як фактор формування позитивного іміджу України на світовому ринку: Зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. інтернет конф.

(Львів, 20 лютого 2020 р.) / Міністерство освіти і науки України, Львівський інститут економіки і туризму. Львів : ЛІЕТ, 2020. 303 с.

81.Чередниченко А.О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально-економічної кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. Вип.58. С.226-232.

82.Ціватий В. Г. Історико-культурний туризм і туристична дипломатія: світовий та український інституціональний досвід. *Інноваційні технології бізнесу, природокористування і туризму*: збірник тез I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 9 квітня 2020 р.). Чернігів: ЧНТУ, 2020. С.208-210

83.Ціватий В. Релігійний туризм і туристична дипломатія в умовах глобалізаційних процесів XXI століття: міжнародний та інституціональний дискурси. *Сакральне та туризм*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 квітня 2023 р.) К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.254-258.

84.Юрченко С.О., Юрченко О.Є. Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна*. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2017. Вип.6. С.216-220.

85.Яріко М., Аніщенко А. Сакралізація етнічності у контексті розвитку духовного туризму. *Сакральне та туризм*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 квітня 2023 р.). К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.33-35.

86.Яроцький П.Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. *Релігієзнавство*: Навчальний посібник. 2-ге вид. К., 2004. 308 с.

87.Collins-Kreiner N. Pilgrimage-Tourism: Common Themes in Different Religions. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. 2018. Vol.6. Issue 1. P. 8-17.

88.Dotsenko A.I., Borysova O.V., Hryniuk D.Yu. Religious Tourism in Ukraine: Status and Problems of Development // *Moderní aspekty vědy: XXVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie*. Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023. 607 p. P. 573-583.

89.Duran-Sanchez A., Alvarez-Garcia J., de la Cruz del Rio-Rama M., Oliveira

C. Religious Tourism and Pilgrimage: Bibliometric Overview. *Religions*. 2018. Vol.9 (9). P. 249.

90. International Tourism Highlights. 2023 Edition – The Impact of COVID-19 on Tourism (2020-2022). URL: <https://tourismecotedivoire.ci/wp-content/uploads/2023/12/Tourism-Highlights.pdf>.

91. Kyivtrip. Офіційний сай. URL: <https://kyivtrip.com.ua/ua/>

92. Raj R., Griffin K., Blackwell R. Motivations for Religious Tourism, Pilgrimage, Festivals and Events. *Religious Tourism and Pilgrimage Management: An International Perspective*. Wallingford: Cabi, 2015. P.103-117.

93. Religious Tourism Market Size and Projectionsю. URL: <https://www.marketresearchintellect.com/product/global-religious-tourism-market-size-and-forecast/>.

ДОДАТКИ
Додаток А
Зміст релігійного туризму

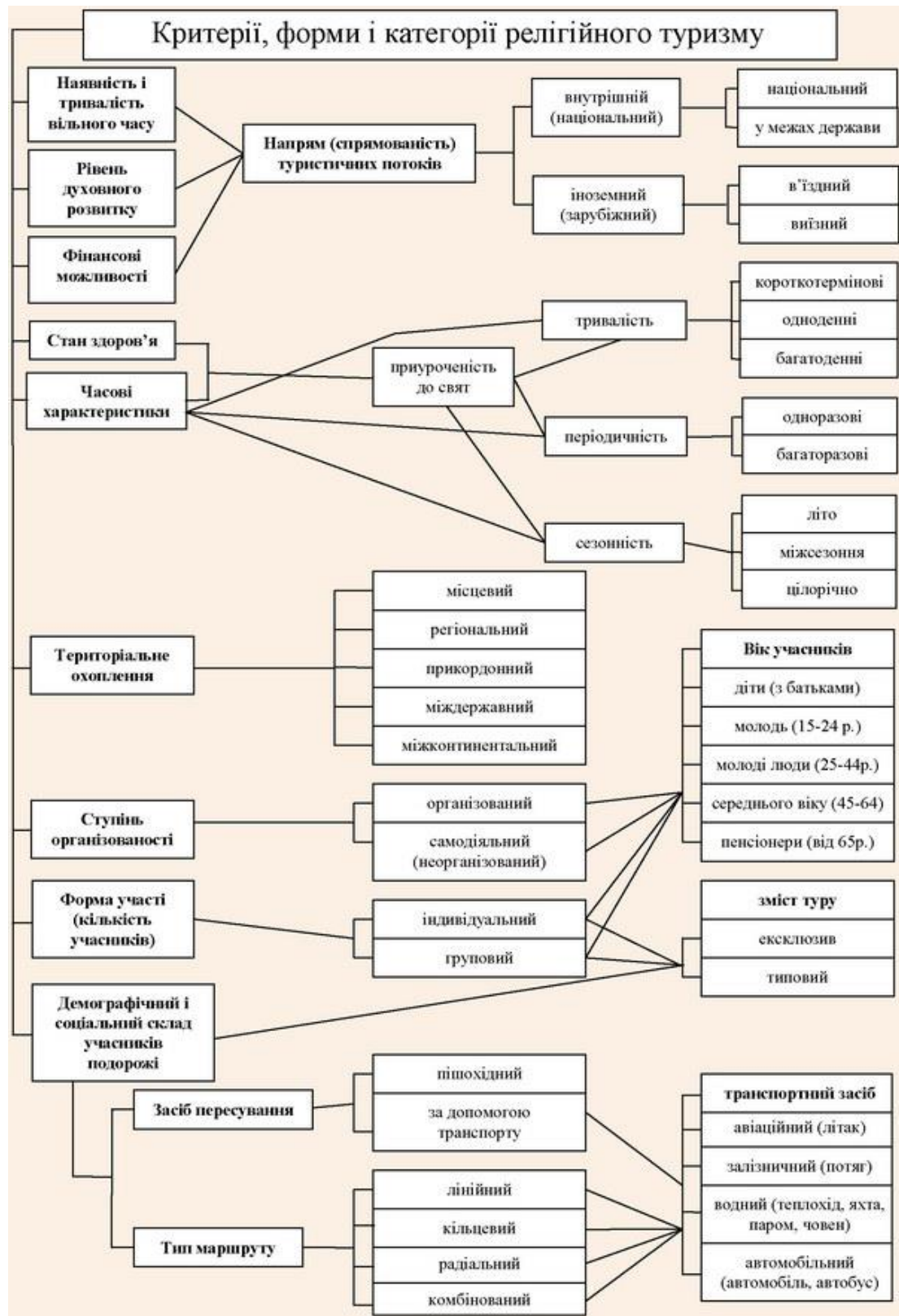

Рис. А. 1 Сучасна класифікація і структура релігійного туризму, за [6]

Таблиця А.1

Топ-20 православних релігійно-паломницьких центрів України [15]

№	Назва релігійно-паломницького центра	Місце розташування	Час заснування або створення	Головні святині (об'єкти)	Паломницьке значення
1.	Свято-Успенська Києво-Печерська лавра	м. Київ	XI ст.	чудотворні ікона Богородиці «Успіня», «Печерська», «Києво-Братська» та ін.; мощі св. преп. отців Києво-Печерських	світове
2.	Свято-Успенська Почаївська лавра	м. Почаїв Тернопільської обл.	1240 р.	відбиток Стопи Богородиці з цілющим джерелом, Почаївська чудотворна ікона Богородиці, мощі св. пр. Іова та Амфілохія Почаєвських	світове
3.	Свято-Успенська Святогірська лавра	м. Святогорськ Донецької обл.	XIII ст.	Святогірська ікона Богородиці, мощі св. пр. Іоанна Свято горця та ін. пр. отців у горах Донця прославлених	міжнародне
4.	Зимненський Успенський жіночий монастир	с. Зимне Володимир-Волинського р-ну	1001 р.	Зимненська чудотворна ікона, частки св. мощей	міжнародне
5.	Рождства Богородиці Глинська Пустинь	с. Сосновка Сумської обл.	1648 р.	Глинська ікона Рождства Богородиці, нетлінні мощі пр. Глинських старців	міжнародне
6.	Чернігівський Свято-Троїцький кафедральний собор	м. Чернігів	1695 р.	мощі свят. Феодосія, Філарета та пр. Лаврентія Чернігівських	міжнародне
7.	Харківський Благовіщенський кафедральний собор	м. Харків	1901 р.	мощі свят. Афанасія Лубенського, Олександра і Мелетія Харківських	міжнародне
8.	Успенський Одеський чоловічий монастир	м. Одеса	1824 р.	мощі св. пр. Кукши Одеського	міжнародне
9.	Корецький Троїцький жіночий монастир	м. Корець Рівненської області	1496 р.	Корецька ікона Богородиці «Споручниця грішних»	міжнародне
10.	Троїцький	м.	2003 р.	мощі свят. Луки	міжнародне

	жіночий монастир	Сімферополь, АР Крим		Кримського	
11.	Покровський жіночий монастир	м. Київ	1889 р.	мощі св. пр. Анастасії та Софії Київських, частки св. мощей ін. святих, частка Ризи Господньої з Його кров'ю	загально-державне
12.	Введенський чоловічий монастир	м. Київ	1901 р.	чудотворна ікона Богородиці «Призри на смирення»; мощі св. пр. Димитри та Олімпіади	загально-державне
13.	Вознесенський Флорівський жіночий монастир	м. Київ	1566 р.	древня церква, копії чудотворних ікон, частки св. мощей	загально-державне
14.	Покровський чоловічий монастир (Голосіївська пустинь)	м. Київ	XVII ст.	мощі св. пр. Алексія Голосіївського, блаж мон. Аліпії, древня чудотворна ікона	загально-державне
15.	Троїцький чоловічий монастир Китаєвська пустинь	м. Київ	XVI ст.	мощі св. пр. Феофіла Київського та пр. Досифеї	загально-державне
16.	Храм св. Михаїла першого митрополита Київського (Афонське подвір'я)	м. Київ	XX ст.	частки мощей і древні чудотворні ікони багатьох святих святих	загально-державне
17.	Чоповицький жіночий монастир	с. Чоповичі Житомирської обл.	кінець XX ст.	часка Пояса Богородиці, чудотворна ікона Кровоточивого Спаса, частки мощей багатьох святих	загально-державне
18.	Усікновенський Лядівський чоловічий монастир	с. Лядова Вінницької обл.	XI ст.	древні фрески, чернеча усипальниця, цілющі джерела пр. Антонія, Іоанна Хрестителя, вмч Параскеви	загально-державне
19.	Преображенський Мгарський чоловічий монастир	м. Мгар Полтавської обл.	1624 р.	копії багатьох чудотворних ікон, частки св. мощей, мощі Новомучеників	загально-державне
20.	Вознесенський чоловічий монастир	с. Банчени Чернівецької обл.	1996 р.	частка Животворчого Хреста Господнього і частки багатьох святих	міжнародне